

BELLA, & RARA ARMARIA DI SUA ALTEZZA: ZBROJNICE PRAŽSKÉHO HRADU V DOBĚ FERDINANDA TYROLSKÉHO

PETR ULIČNÝ

Bella, & rara armaria di sua Altezza: Prague Castle Armories in the Time of Ferdinand II, Archduke of Austria

In 1567, after twenty years as Governor in the Czech Lands, the Archduke of Further Austria Ferdinand II (1529–1595) moved from Prague Castle to Ambras near Innsbruck, taking along 347 pounds of personal armour and weapons. They were the heart of his renowned Ambras collection, enshrined in four armouries and included the armours of remarkable military commanders of his time which constituted the special 'Armoury of Heroes'. It is evident, that he began to collect the armour in Bohemia, yet detailed information was not previously gathered. The article fills in this gap by presenting the armouries and their contents during Ferdinand's governance at Prague Castle (1547–1567) including the archduke's beautiful and precious armoury that was situated above the White Tower gate. Although more extensive research is needed to illustrate the detailed furnishings of this space, the article is the first to provide complex information about the number, functions, and appearances of the many castle armouries and thus may lay a foundation for further research.

Key words: Prague Castle, armour, armoury, Ferdinand I, Ferdinand of Austria

V roce 1567 se po dvaceti letech plnění své role místodržitele českých zemí stěhoval z Pražského hradu do Ambrasu u Innsbrucku Ferdinand II. Tyrolský (1529–1595), přičemž si bral sebou 347 liber osobní zbroje a zbraní. Ty se měly stát jádrem jeho proslulé sbírky na Ambrasu, umístěné do čtyř zbrojnic a obsahující mimo jiné zbroje významných vojevůdců své doby, instalované ve speciální „Zbrojnici hrdinů“. Je tak zřejmé, že počátky jeho slavné sbírky se formovaly v Čechách, detailní doklady se však dosud nepodařilo shromáždit. Předkládaný článek zaplňuje tuto mezeru alespoň tím, že prezentuje zbrojnice a jejich obsah v době Ferdinandova regentství na Pražském hradě (1547–1567), včetně arcivévodovy „krásné a vzácné“ zbrojnice, která se nacházela nad branou vedle Bílé věže. I když další výzkumy budou muset ilustrovat detailní vybavení této prostory, předkládaný text jako první přináší komplexnější informaci o počtu a funkci četných hradních zbrojnic a jejich podobě a může být tak základem pro další bádání.

Klíčová slova: Pražský hrad, zbroj, zbrojnice, Ferdinand I., Ferdinand Tyrolský

Když se v roce 1567 po dvaceti letech plnění své role místodržitele českých zemí stěhoval z Pražského hradu do Ambrasu u Innsbrucku Ferdinand II. Tyrolský (1529–1595), bral si sebou 347 liber osobní zbroje a zbraní. Ty se měly stát jádrem jeho proslulé sbírky budované na Ambrasu do konce života, umístěné do čtyř zámeckých zbrojnic a obsahující mimo jiné zbroje významných vojevůdců své doby, instalované ve speciální „Zbrojnici hrdinů“. Je zřejmé, že počátky jeho slavné sbírky se formovaly v Čechách, detailní doklady se však dosud nepodařilo shromáždit. Předkládaný článek zaplňuje tuto mezeru alespoň tím, že představí panorama zbrojnic a jejich obsah v době Ferdinandova regentství na Pražském hradě (1547–1567), včetně arcivévodovy „krásné a vzácné“ zbrojnice, která se nacházela nad branou vedle Bílé věže. I když další výzkumy budou muset ilustrovat detailní vybavení této prostory, předkládaný text jako první přináší komplexnější informaci o počtu a funkci četných hradních zbrojnic a jejich podobě a může být tak základem pro další bádání.¹⁾

1) Za cenné připomínky děkuji Stanislavu Hrbatému, Vitězlavu Prchalovi a oběma recenzentům.

K zbrojnicím v Praze viz M. Mudra, Pražská zbrojnice ve 2. polovině 16. a na počátku 17. století, *Historie a vojenství* 1957, s. 247–258. K zbrojnicím a zbroji Ferdinanda Tyrolského v Ambrasu viz T. Kuster, „Toto heroické theatrum“: Zbrojnice hrdinů na zámku Ambras, in: B. Kubíková – J. Hausenblasová – S. Dobalová edd., *Arcivévod Ferdinand II. Habsburský. Renesanční vladař a mecenáš. Mezi Prahou a Innsbruckem*. Praha 2017, s. 48–50; M. Pfaffenbichler, Die Produktion von Turnierrüstungen - Plattnerzentren in Süddeutschland und Österreich, in: S. Krause – M. Pfaffenbichler edd., *Turnier*: 1000

STARŠÍ ZBROJNICE PRAŽSKÉHO HRADU

Nejstarší zbrojnice je na Pražském hradě doložena v době krále Vladislava Jagelonského (vládl 1471–1516). Uvádí ji dva soupisy domů, patřících svatovítské kapitule, stojících mezi Bílou věží a Vikárkou na západní straně dnešního III. nádvoří, v místě dnešního středního křídla. Oba soupisy byly v rozmezí několika dní pořízeny z králova nařízení na konci roku 1486,²⁾ nepochybně v sou-

Jahre Ritterspiele. München 2017, s. 111–129; T. Kuster, Die Plattnerie in Prag und Innsbruck zur Zeit Erzherzog Ferdinands II. (1529–1595), in: tamtéž, s. 217–222; A. Auer, Die Sammeltätigkeit Erzherzog Ferdinand II. in Böhmen, in: W. Seipel ed., *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie*. Wien 2003, s. 299; O. Gamber ed., *Die Rüstkamern. Kunsthistorisches Museum Sammlungen Schloss Ambras*. Wien 1981; *týž*, Die Kriegsrüstungen Erzherzog Ferdinands II. aus der Prager Hofplattnerie, *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* LXVIII, 1972, s. 109–152; W. Boeheim, *Werke mailänder Waffenschmiede in den kaiserlichen Sammlungen*, *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* (dále jen JKSAK) IX, 1889, s. 375–418. Inventáře ambraských zbrojnic viz JKSAK VII, č. 5440, s. CLXXXIX–CCXVIII (inventář z roku 1583) a tamtéž, s. CCLXVIII–CCLXXVII (inventář z roku 1596). K zbrojnicím v Čechách raného novověku V. Prchal, *Společnost hrdinů. Válka a reprezentativní strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*. Praha 2015.

2) Archiv Pražského hradu (dále jen APH), Kapituluň archiv, cod. 22, fol. 16 (starší verze): „Anno domini 1486 feria II. post Martini [tj. 13. XI. 1486] ad mandatum regie maiestatis consignavimus domos ecclesie Pragenses prelatorum et ministrorum. Prima domus sub turri magna, destructa est, vocatur Smilonis penitenciarie ecclesie Pragenses, ubi nunc est (stabulum equorum in castro) balistaria. Secunda domuncula annexa Eberhardi canonici circa (stabulum predictum) portam.

vislosti s jeho nedávným (1485) přestěhováním na Pražský hrad. Shodně uvádějí jako první stavbu ruiny domu stojícího severně od Bílé věže, patřící kdysi prosebníku Smilovi. Ten dům získal roku 1375 od lékaře Karla IV. a kanovníka pražského kostela Jana a od husitských válek do doby Vladislava Jagelonského byl neobývaný.³⁾ V jeho přízemí, jistě klenutém, ovšem za Vladislava existovala stáj, která zřejmě zároveň nebo střídavě sloužila i jako zbrojnice, respektive přístřešek pro děla (*balistaria*).⁴⁾ Využití jako zbrojnice přitom není v soupise zcela jasné. Ve starším z nich je funkce stáje dána do závorky a nahrazena zbrojnicí, v druhém však figurují jen stáje. Skutečnost, že si soupis domů vyžádal král Vladislav, naznačuje, že o ně měl zájem, což je logické z toho důvodu, že byly některé z nich neobývané. O jejich dalším osudu nejsou po další desetiletí dochované žádné zprávy.⁵⁾ Zdá se nicméně, že některé z nich král získal, mezi nimi objekt při Bílé věži, označovaný soupisem jako „*velký dům pod věží*“ (*domus sub turri magna*), který snad přeměnil na pokoje, kde v době Ferdinanda I. bydlela královna. K přesné lokalizaci těchto královských pokojů, zmiňovaných v roce 1541, kdy zanikly, však zatím chybí jednoznačné zprávy.⁶⁾

O devastaci královna paláce a celého Pražského hradu píše barvitě Václav Hájek z Libočan, jehož popis topografie tehdejšího Pražského hradu je jediným vodítkem k přibližné lokalizaci paláce. Podle něho se požár do severozápadní části hradu přenesl z katedrály, z její západní části, pokryté jen šindelovou střechou. „*A odtud nová bašta okrouhlá*“, píše Hájek, „*i hranice, na kteréž ten veliký zvon visal, a duom děkanuov, duom vikářský, i ta všecka střecha, pod kteréž byly děla, tu kdež byl příbytek někdy Vincence puškaře, a tak až na pokoje králové, a odtud se zapálila Bílá věž, jenž byla mědi počistcovanau kryta od vrchní makovice, a hořala dolu až do konce*.“⁷⁾ Požár tedy postupoval přes Vikářskou ulici k Vikárce a domu děkana, které stály v severozápadním rohu III. nádvoří a dále přes přístřešek, pod kterým stála děla a kde předtím bydlel puškař Vincent, a odtud pak na královny pokoje, které nakonec zapálily i Bílou věž. Pokud lze předpokládat, že královny pokoje byly upraveny z domu, sousedícího s Bílou věží, pak přístřešky pro děla a puškařův dům by

ly mezi královským palácem a domem děkana a vikáře v severozápadním nároží, tedy na místech domů, inventarizovaných v roce 1486, a přiložených k románské západní hradbě Pražského hradu v místě dnešního středního křídla. Děla se tedy poté, co byl „*velký dům*“ severně od Bílé věže přeměněn za krále Vladislava zřejmě na královnin palác, patrně přesunuly do domu ležícího severněji.

Podle Hájkovy zprávy byl tedy před požárem roku 1541 v západní části III. nádvoří prostor pro krytí hradních děl, což si lze představit jako dřevěné, asi uzavíratelné přístřešky, nějakým způsobem asi využívající konstrukcí starších domů. V době panování krále Ferdinanda I. (vládl 1526–1564) je o přístřeškách takového typu slyšet víckrát, vedle rozsáhlých zbrojnic určených pro zbroj, umístěných v interiérech Starého královského paláce.

Ferdinand I. získal českou a uherskou korunu poté, co Ludvík Jagellonský v roce 1526 prohrál bitvu u Moháče a na útěku z ní přišel o život. Hned vzápětí po zvolení však musel i on sám čelit mimořádnému nebezpečí, když sultán Sulejman na jaře roku 1529 vytáhl s obrovskou armádou do střední Evropy s cílem dobýt Vídeň. Tam dorazil na konci září, avšak po neúspěšném obléhání se s příchodem zimy stáhl zpět. Ferdinand organizoval nejen obranu Vídně, ale musel myslet na obranyschopnost dalších svých měst včetně Prahy. Jistě právě z toho důvodu na Pražský hrad někdy v létě 1529 povolal ze Slezska zpět Benedikta Rieda, který tam pro předchozí nedostatek práce v Čechách odjel budovat zámek Frankenstein (Ząbkowice Śląskie).⁸⁾ Na Pražský hrad nechal král svážet zbraně, aby pak mohly být dále transportovány k Vídni.⁹⁾ Ještě předtím v únoru téhož roku nařizoval české komoře, aby na Pražském hradě nechala zříditi zbrojnici a inventarizovat všechna děla.¹⁰⁾ K zamýšlené stavbě zbrojnice se snad váže zpráva ze srpna roku 1530, kdy Ferdinand nařídil dát pro stavební účely pálit vápno.¹¹⁾ Zda tehdy ke stavbě došlo však písemné prameny, prořídilé požárem hradu roku 1541, již nesdělují. Pokud ano, nebyla tato zbrojnice zřejmě zděným objektem.

INVENTÁŘ ZBROJE A ZBRANÍ PRAŽSKÉHO HRADU Z ROKU 1550

Nejspíš právě kvůli velkému požáru hradu je první známý inventář zbroje a zbraní chovaných na Pražském hradě datován až do roku 1547 (příloha 1). Tento soupis popisuje jen část všech zbraní, což plyne z inventáře publikovaného prvně v tomto článku, sepsaném v březnu 1550, který představuje zásadní pramen nejen pro poznání druhů a počtu zbraní a zbroje tehdy na hradě umístěných, ale i pro topografii Pražského hradu. Přináší totiž informace o všech ve velkém počtu tehdy existujících hradních zbrojnicích, které nebyly z jiných pramenů

Oboygeciek duas domunculas in unam construxit, una sacristiani, alia altaris sancti Johannis Baptistae, annexa domui decani. [...] Tamtéž, fol. 115r (pozdější verze): „Anno domini MCCCCLXXXVI infra octavam Sancti Martini ad mandatum regie maiestatis consignavimus domos ecclesie Pragenses; primo in castro: [...] Ante domum decani versus turrin quatuor domus, ubi fuit domus Smilonis penitenciarum et domus Eberhardi canonici. Ibi est stabulum sub turri. Oboygeczek duas domus sacristiani et altaris sancti Iohannis Baptistae in unum aedificavit ad duas vitas.“ M. Vilímková, Stavebně historický průzkum Pražského hradu. Střední křídlo. I. koncept. Praha 1970 (nepublikovaný strojopis), s. 9–11.

3) Tamtéž, s. 6–10.

4) Termín „*balistaria*“ ovšem Slovník středověké latiny IV. Praha 2002, nezná, přičemž pro slovo zbrojnice bylo užíváno slovo „*armamentarium*“. Viz Slovník středověké latiny III. Praha 1979, s. 266.

5) Tamtéž, s. 10.

6) Zde opravuji své tvrzení, že královny pokoje ležely jižně od Bílé věže v místě pozdějšího paláce Ferdinanda Tyrolského. P. Uličný, Palace of Queen Anne Jagiello and Archduke Ferdinand II of Tyrol by the White Tower in Prague Castle, Historie – Otázky – Problémy VII, č. 2, 2015, s. 142–161.

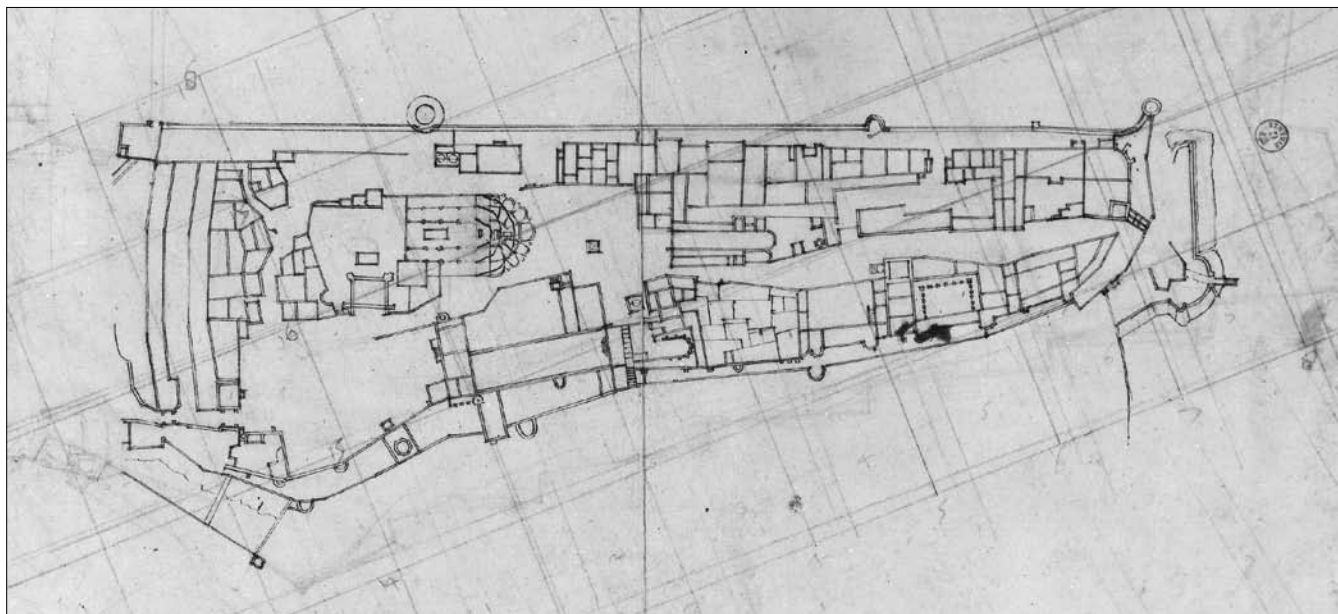
7) V. Hájek z Libočan, O nesstiatneee przhodie kteréž gse stala skrze ohen w Menssim Miestie Pražském, a na Hradie Swatého Wacława, y na Hradczanech etc. Leta M.D.xxxj. Praha 1541, fol. Aiiv.

8) Plyne to z dopisu, zaslaném 3. září 1529 stavebníkem hradu knížetem Karlem z Münsterberku. K. Köpl, Ueber „Benesch von Laun“, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen XXVII, 1888–1889, s. 41; P. Kalina, Benedikt Ried a počátky záalpské renesance. Praha 2009, s. 160.

9) F. Roubík, Regesta fondu militare Archivu ministerstva vnitra v Praze I: 1527–1598. Praha 1937, 24. června a 17. července 1529, s. 3–4.

10) APH, DK, inv. č. 1, Ferdinand I. české komoře, 15. února 1529, Innsbruck.

11) APH, DK, inv. č. 2, Ferdinand I. české komoře, 19. srpna 1530, Augsburg.

Obr. 1: Pražský hrad, celkový plán. Kopie z 20. let 17. století podle ztraceného originálu z let 1559/1560 (Uffizi, Gabinetto di disegni e stampe, 4521 A).

prakticky dosud známé (příloha 2). Z toho důvodu bude proto přednostně před inventářem z roku 1547 níže analyzován tento pramen.

Soupis zbraní a zbroje Pražského hradu z roku 1550 nejprve rozepisuje obsah čtyř zbrojnic (*zeughaus*), kde byla umístěna děla. Podle sekvence jednotlivých položek lze rekonstruovat trasu pochůzky sepisující komise následujícím způsobem: začala na severozápadní straně hradu, prošla Vikářskou ulicí, aby se uličkou mezi Starým královským palácem a kaplí Všem svatých dostalo na jižní valy. Odtud pokračovala do východního křídla Starého královského paláce, kde byla jedna zbrojnice v přízemí pod Starou sněmovnou a druhá v podlaží nad ní. Pak komise palác na chvíli opustila, aby si prohlédla svatojiřský klášter a poté se znovu vrátila na jižní valy, kde navštívila baštu pod královským palácem. Následoval soupis ve sklepích západního křídla paláce a nakonec samostatně skladiště prachu, který byl v baště pod Švaberským domem a ve věži vedle Prašného mostu. Nakonec komise vystoupala do horních podlaží královského paláce, kde sepsala zbroj a posléze doplnila ještě další položky z menších skladů, včetně vozů, uskladněných ve Strahovském klášteře a podívala se i do jednotlivých dílen.

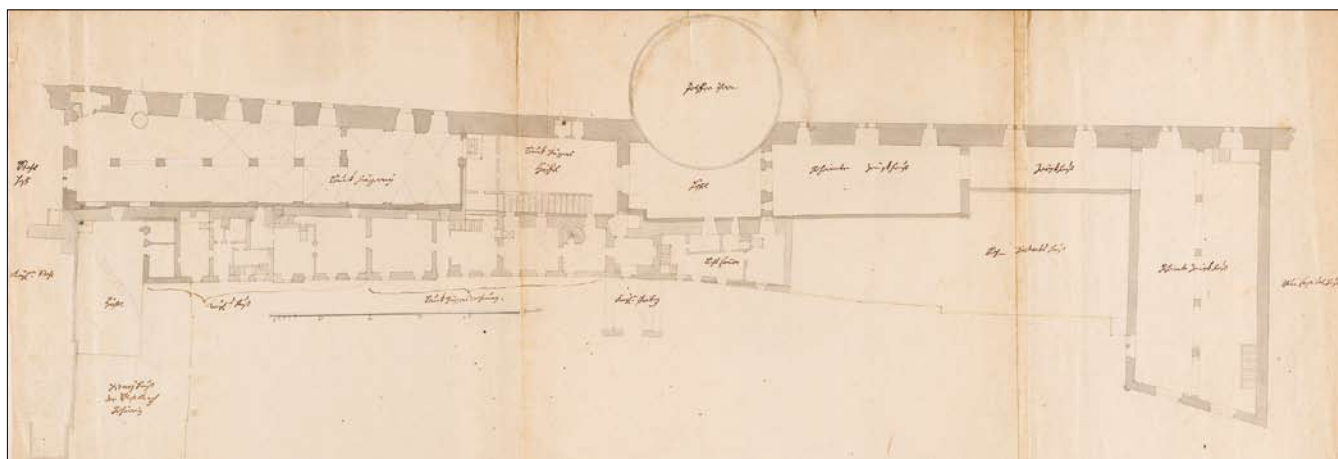
Detailní popis inventáře začíná ve „zbrojnici u slévárny“. Slévárnu v parkánu mezi Vikářskou ulicí a vnější severní hradbou hradu nechal založit Ferdinand I. pro přelévání děl a zvonů poškozených požárem v roce 1541 (čp. 198). K ní přilehlá zbrojnice – o které jinak není v pramenech slyšet – stála zřejmě východně od ní, tedy severně od Vikářské ulice. V ní se nacházely kusy v téměř identickém počtu, jako na začátku seznamu z roku 1547. U každého děla byla v librách uvedena váha koule určující ráži, z nichž jednu z největších (82 liber) mělo jako první jmenované obléhačské dělo (*scharffmeiz*). Podobnou ráži (78 liber) mělo i druhé obléhačské dělo, které podle soupisu patřilo dříve Starému Městu pražskému a na hrad se tedy dostalo jako konfiskát po prohraném stavovském povstání, které vypuklo v roce 1547. Následoval soupis osmi kartounů (*quartaun*) různých ráží (48–85 liber), z nichž pět

dle inventáře dříve patřilo „saskému kurfiřtovi“. Staly se tedy kořistí královského vojska po vítězství Karla V. a jeho spojenců proti šmalkaldskému spolku protestantských knížat a měst v bitvě u Mühlberku 24. dubna 1547, vedených saským kurfiřtem Janem Fridrichem I. Ve zbrojnici u slévárny seznam dále uvádí osm „zpěvaček“ (*singerin*) různých ráží (20–52 liber), z nichž čtyři o ráže 27 liber byly zcela nové. Inventář z roku 1547 k tomu dodává, že tyto čtyři „zpěvačky“ ulil a další čtyři stejné velké má ještě ulit hradní puškař Tomáš Jaroš. Zbrojnice obsahovala i dvě polní děla (*schlangen*) o ráži 20 a 18 liber a nakonec velké dělo na kamenné koule (*stainpuchsten*) o váze 80 liber. Celkem bylo tedy v této zbrojnici 21 děl.

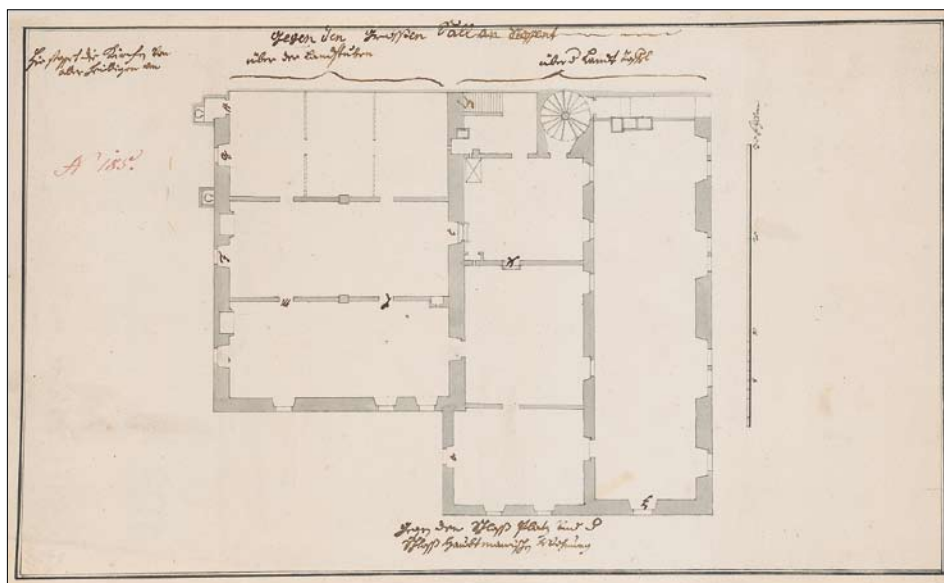
Následoval výčet zbraní v „zbrojnici u bývalého děkanského domu“, který stál v severozápadním koutu hradu a byl zbořen při stavě Rudolfova křídla se Španělskými stájemi v přízemí a Španělským sálem v patře (dnes Rudolfova galerie). Byla to tedy zbrojnice totožná s přístavkem, zmiňovaným na západní straně III. nádvoří Hájkem v roce 1541. Ten je zde jako kůlna k uskladnění děl popisován ještě v roce 1583, kdy Rudolf II. zabránil tomu, aby byla vyklizena.¹²⁾ Podle inventáře zde stály tři kartouny ráže 43 až 72 liber, dvě zpěvačky (23 a 45 liber) a dvě obléhačské děla (*dorntreuerin*). Dále devět děl v různých velikostech (*notchlannng*, *quartierschlangen*, *halbe schlangen*) s ráží 9–23 liber, vedle jednoho komorového děla (*camerpuchsen*) ráže 9 liber, tři falkonetky ráže 3 libry. Nakonec zde byly opět dvě děla na kamenné koule (20 a 35 liber) a jedno obléhačské dělo, celkem tedy 23 kusů.

Děla byla i ve „zbrojnici u školy“, která stála ve Vikářské ulici. Ačkoli tato zbrojnice není v jiných pramenech pro tuto dobu doložena, je zřejmé, že stála na místě pozdější zbrojnice, postavené zde Rudolfem II. v roce 1594 (čp. 36), a identická s bývalou kamenickou hutí. V rozpočtu na stavbu Rudolfovy zbrojnice z roku 1593 je toto vybrané místo popisováno jako dílna katedrální hutě na staveništi

12) Národní archiv (dále jen NA) Praha, SM 21/8. M. Vilímková – J. Muk, Pražský hrad. Domy ve Vikářské ulici čp. 34–41, 198. Praha 1965 (nepublikovaný strojopis), s. 55.

Obr. 2: Pražský hrad, Vikárská ulice (APH, SMP, 132/8, všechny snímky O. Přibyl, není-li uvedeno jinak).

Obr. 3: Pražský hrad, Starý královský palác, horní patro nad Starou sněmovnou (APH, SMP, 102/9).

o rozměrech 30 × 50 loktů (tj. 18 × 30 m), rozkládající se mezi školou a domem Jana Müllera (čp. 35).¹³⁾ Je přirozené, že právě přístřešek pro kameníky se pro uskladnění děl hodil nejvíce. Tento pozemek ukazuje i plán Pražského hradu z let 1559–1560 (v kopii z doby kolem roku 1620), a to jako nezastavěné městiště, přístupné boční brankou z Vikárské ulice a oddělené od Jiřského nádvoří volně stojící zdí (obr. 1). Ve zbrojnici byla v roce 1550 jako první uvedena tři děla na kamenné koule (12–17 liber), jinak zde ale byl odlišný sortiment než v předchozích zbrojnicích. Uskladněno zde bylo celkem 70 falkonet (*falkhanetln*) ráži od 1 do 5 liber, vedle 49 lehkých děl (*scharffentindle*) ráže půl až dvě libry a dostalo se sem i devět nových zesílených hákovnic (*topphaghen*). K zbrojnici u školy pak soupis doplnil dva neosazené lité a dva železné hmoždíře, které stály před „starou bývalou kancelářskou komorou“.

Poslední zbrojnice, kde byla uskladněna děla, se nacházela vedle „železné komory“ (*eisencamer*), o jejímž přesném umístění se inventář nezmiňuje, ale kterou lze lokalizovat do východního křídla Starého královského paláce. Zde bylo osm nádob na odlévání, pětice děl na kamenné koule (z toho tři krátké a dvě na kárách) a dvoje varhany (*orgl*),

13) NA Praha, SM 21/8, 15. března 1593. M. Vilímková – J. Muk, o. c. v pozn. 12, s. 55–56.

z nichž jedny měly 24 zesílených hákovnic a druhé 12 krátkých hákovnic. V přízemí paláce byly také uloženy koule pro děla a to „ve dvou klenutých prostorách proti stříbrnici (*silbercamer*) královské Milosti a v železné komoře (*eisencammer*)“. Ve stejných prostorách „u stříbrnice“ pak byla uložena síra, sanytr a smůla (*schwebl, saliter und pech*). K lokalizaci těchto prostor, které jinak nejsou z topografie Pražského hradu známe, pomáhá popis stavu zbrojnic, sepsaný v roce 1567 novým správcem hradních zbrojnic Wolfem Hochem (viz níže). Ten lokalizuje stejný sklep, ve kterém byly koule, sanytr, smůla a síra do míst „vzadu za zámeckým [tedy

Vladislavským] sálem“. Hoch si přitom stěžoval, že okno sklepu zastavěl svým domem kuchař Jan Pitzer, takže tam nebylo žádné světlo a koule rezavěly.¹⁴⁾ Prostorem, ve kterém byly inventářem jmenované položky uloženy, byla tedy zřejmě tzv. Sloupová síň, nalézající se pod Zelenou světnicí v západním křídle paláce, protože domek kuchaře lze ztotožnit s přístavkem k západní fasádě křídla, hledící do III. nádvoří, patrným na vedutě J. J. Dietzlera z roku 1733 (obr. 4). Pokud dvě klenuté místnosti, zmiňované inventářem z roku 1550 tedy byly v západním křídle a jsou totožné se Sloupovou síní a prostorem severně od ní (rovněž klenutým), pak z jiných pramenů neznámá stříbrnice, ležící „proti“ nim nebo „vedle“ nich, musela být někde poblíž. Zřejmě tak byla stříbrnice v bývalé románské věži, sousedící se Sloupovou síní, což byl prostor ze tří stran obestavěný a tudíž dobře chráněný nebo sousední

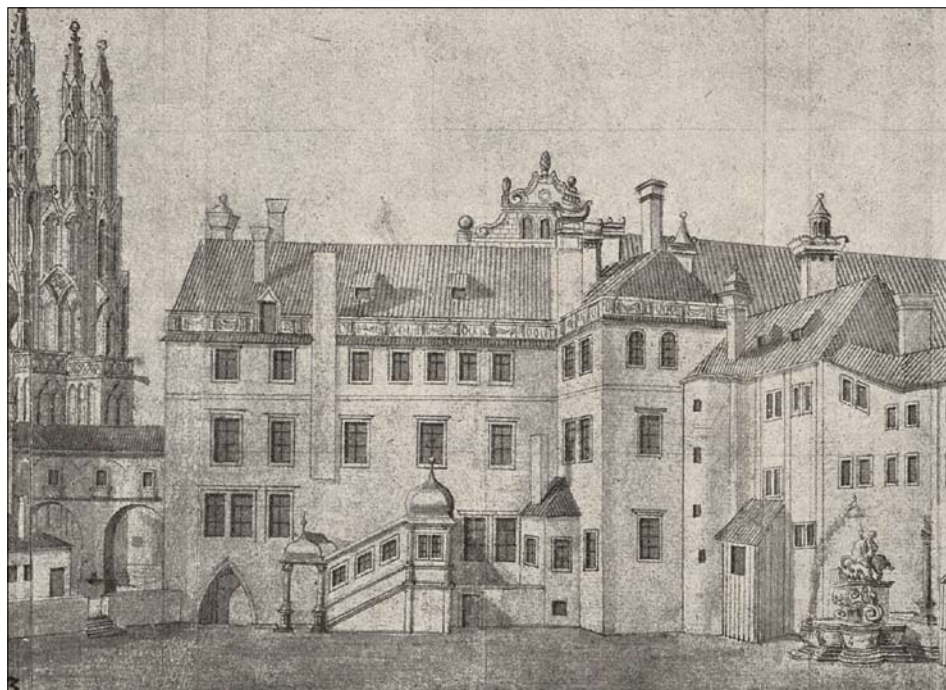
14) NA Praha, ML 1567–1568, Wolf Hoch Maxmiliánovi II., březen 1567, neřol.: „8. Zum achten, allgerenedigster kaiser, ist das licht des einem kueglgewelbs, wo die grossen haubtstucke kuegln, auch stainsaltz, pech, und schweffell, darinnen ligt, durch des kochs Hannß Pitzers, gennandt hauß gepeuen, hindten am schloß saall gelegen, durch ein fenster, so das licht in dißes gewelb ist ganngen, gar verpauet worden, und kain schainle des lichts darein nicht gehet und die kuegln darinnen verruesten, hab vil kuegln anderst, wo hin müssen fiern laßen, und mit geferlichkeit des lichts mich jeder zeit darein begeben mueß.“

věž Václava IV, vystupující do III. nádvoří. Zde se tedy nacházel královský trezor, v němž byly uchovávané zemské finance. Bylo by to logické umístění, protože přímo v podlaží nad ní sídlila rovněž v prostoru románské věže (na úrovni Zelené světnice) česká komora.

Ne všechny kusy sloužící k obraně Pražského hradu byly uloženy ve zbrojnicích. Sedm falkonet bylo umístěno přímo „na valech“ na jižní straně hradu a potom další dvě falkonetky včetně 21 zesílených hákovnic „ve věži, kde bydlí puškař Thoman [Tomáš Jaroš]“, tedy Bílé věži na severní straně hradu. V „baště pod sálem“, tedy pod Vladislavským sálem Starého královského paláce, pak bylo 759 „českých polovičních hákovnic“, 426 dlouhých a krátkých ručnic s „vnějším“ doutnákovým zámekem, dále 28 „českých ručnic“ s vnějším doutnákovým zámekem. Pro svoji výbušnost si zvláštní umístění vyžadoval střelný prach. Inventář ho umísťuje nejprve do „prašné věže za klášterem v dolním a horním sklepe“, tedy do Bílé věže za svatojiřským klášterem (nikoliv tedy do Prašné věže u Prašného mostu, kde byl zřejmě skladován až později), dále již do jmenované věže pod Švaberským domem, a do „věže vedle tesaře u dlouhého [tj. Prašného] mostu“. Zmiňován je také samotný mlýn na prach, i když bez bližší lokalizace. Prach se v té době mlet v „císařském prašném mlýně“ (*keiserliche pulvermuehl*) ve Staré královské oboře (Stromovce),¹⁵⁾ zda byl však tento mlýn totožný s tím, jmenovaným v inventáři není jasné.

Pro sklad zbraní byl v 16. století po dlouhou dobu využíván svatojiřský klášter. Inventář přesné umístění popisuje jako „v kapli svatojiřského kláštera v křížové chodbě“, tedy v kapli Panny Marie, později sv. Anny, přístupné z východního ramene ambitu. Byly zde uskladněny lehké palné zbraně a zbroj: zesílené hákovnice, dlouhé žluté ručnice a také 414 ručnic s černými pažbami, které „*skrze Hanse Garla poslal z Norimberka na vlastní dluh Georg Raiger*“. Dále 194 malých hradebních hákovnic (*klaine maurhaggen*), 535 polovičních hákovnic s bílou a černou výzdobou, 133 nových polovičních hákovnic s doutnákovým zámekem, dvě dlouhé komorové pušky (menší děla s komorovým nabíjením vzadu, *camerpuchsten*) a prachovnice a doutnáky. V kapli bylo také deset kompletních zbrojí s útočnou přílbicí a pět bez přílby a nárameníků, ramenním límcem

Obr. 4: Pražský hrad, pohled západní část III. nádvoří. J. J. Dietzler 1733 (podle Z. Wirth, Praha v obraze století, Praha 1932).

a také kroužková zbroj (pancíře): 42 košil, 51 párů rukávů, 383 límců, 1291 nohavic (dalších 34 bez pásků), 54 pík s pouzdry, 50 nových halaparten a nakonec 56 halaparten, které „*nosili trabanti královské Milosti a zde jsou zanechané, protože některé mají ulomenou špicí*“.

Inventář také popisuje obsah prostor, kde byla zejména uložena zbroj (*harnischcamer*), a které byly z důvodu ochrany před vlhkostí umístěny v horních patrech Starého královského paláce. První z nich byla „*zbrojnice nad sněmovnou*“ (*Auf der harnischcamer uber der landstueben*), kde bylo napočteno 1290 dobrých zesílených zapazbených (*geschiffen*)¹⁶⁾ hákovnic, šest nových dobrých litých hákovnic ze Starého Města pražského (a tedy konfiskovaných v roce 1547), dalších 376 železných zesílených hákovnic, 118 železných „*pruglhaggen*“ a 117 mosazných zesílených hákovnic, celkem tedy 1907 hákovnic (a čtyři nezapažbené). Tyto hákovnice tedy byly uskladněny v patře nad Starou sněmovnou ve východním křídle Starého královského paláce. Tuto zbrojnicu zde chtěl o pár let později zachovat i stavitel Bonifác Wohlmüt, když Sněmovnu přestavoval. Roku 1559 navrhoval, aby se prostory nad nově projektovanou klenbou rozdělily na tři části, z nichž jedna by sloužila jako zbrojnice (*harnischcamer*) a další dvě jako garderoba (*cardarobacammer*) nebo pro jiný účel.¹⁷⁾ I když se tento prostor nakonec skutečně ve tři části proměnil (obr. 3), zda se do jedné z nich vrátila v inventáři zmiňovaná zbrojnice, dochované prameny nesdělují.

Z jiných zpráv týkajících se Pražského hradu však doposud nebylo známo to, že se obrovská zbrojnice nacházela také v podkroví Starého královského paláce, přímo nad Vladislavským sálem (*in der harnischcamer ubern sal*). In-

15) Zbrojní písař Wolf Hoch v březnu roku 1560 sděloval, že po smrti prachaře Mikuláše Tábora 16. července 1560 byl Kryštofem z Schuepergu a „*na ústní rozkaz panny Filipíny etc.*“ (*durch dem Cristoff von Schueperg zeugmeister und durch müntlichn bevellich der jungkfrau Phillipina etc.*, tj. Filipíny Welskové) předán mlýn ve Staré královské oboře Mikuláši Schwarzerpergerovi a jeho ženě. Ti však mletí prachu nerozuměli, a prach se proto musel kupovat odjinud, a tak mlýn pustnul a tavících kotlů se využívalo na prádlo. Když na to Hoch upozornil, dočkal se jen jednodenního vězení v Bílé věži. NA Praha, ML 1567–1568. F. Roubík, o. c. v pozn. 9, s. 252–253.

16) Za objasnění termínu děkuji Thomasu Kusterovi.

17) NA Praha, ČDKM IV P, kart. 191, před 13. červnem 1559. JKSAK V, č. 4283, s. LXXXII–LXXXIII. M. Vilímková, Stavebně historický průzkum Pražského hradu. Starý palác. Dějiny. Praha 1974 (nepublikovaný strojopis), s. 39.

ventář z roku 1550 je tak v tomto velmi cenným zdrojem pro poznání topografie Pražského hradu v době prvních Habsburků. Ve velkém množství zde byly uloženy kyrusy, rozříděné do jednotlivých skupin podle stran, kde byly v podkroví umístěné, s výjimkou jedné celé zbroje s příslušenstvím včetně zbroje pro koně (v celkovém počtu 99 kusů), uvedených hned na úvod, které musely být někdy za vstupem. Pak následovala první skupina „na straně proti kostelu“, tedy na severní straně proti katedrále. Ta obsahovala 171 žoldnéřských jezdeckých zbrojí (*man-khnachlich harnisch*) „s dlouhými šosy, útočnou přilbou a nárameníky“ a 292 zbrojí pro pěšáky (*fueßkhnachtisch harnisch*) s nárameníky a útočnou otevřenou přilbou bez hřebenu, tvarovanou do hrotu (*pokhlhauben*). Na této straně pak byla lavice, kde bylo položeno 265 košil (*hemblin*) různých stříhů, 288 „*pokhlhauben*“, 140 párů rukavic, 94 celých límců, 34 polovičních límců, 90 kolenních puklic. Na druhé lavici stojící na jižní straně „proti městu“ bylo 24 různých košil, 238 „*pokhlhauben*“, 87 samostatných nárameníků, 48 prázdných podbradí (*part*), 60 volných ostruh (?) (*tachln*) a 31 párů stehenních plátů (*thillgen*).

Uprostřed podkroví, zřejmě na stojanech, bylo uloženo 40 zbrojí s otevřenými helmicemi (*pokhlhauben*), úplnou zbrojí paží (*khnepukhln*) včetně rukavic, vedle 111 kusů žlábkované neboli kanelované (*auffgerafft*) zbroje. Dále dvacet kusů trabantské zbroje a 117 kusů „selské“ zbroje s ramenním límcem a otevřenou přilbou. Na další straně „proti stájím“, což musela být jižní strana, bylo 274 kusů selské zbroje (*paurnharnisch*) s párem nárameníků a stejný počet s ramenním límcem. Další zbroj byla pověšena přímo na trámech krovu (*auf den tramen under dem dach*). Bylo to 28 kusů kanelované zbroje (*garafftharnisch nur hinder und federtail*) a stejný počet s dlouhými šosy. Dále 758 různých obyčejných a selských (*paurnharnisch*) zbrojí a 251 párů prsního a zadního plátu (*fodertail oder prus*). Dohromady tedy bylo ve zbrojnici nad Vladislavským sálem 2212 kusů zbroje, což při průměrné váze cca 20 kg mohlo společně s dalšími kusy představovat přes 40 tun železa a tedy mimořádné zatížení pro konstrukce sálu a jeho střechy. Na druhou stranu jiný tak rozsáhlý prostor na hradě tehdy neexistoval a suché prostředí podkroví bylo pro uchování železné zbroje ideální. Byla tam umístěna po vzoru zbrojnice vídeňské, která byla od roku 1545 zřizována nad velkým sálem v jihozápadním traktu Hofburgu.¹⁸⁾

Inventář z roku 1550 zachycuje zbrojnici nad Vladislavským sálem zřejmě brzy po jejím zřízení. Původní gotický krov s pětící stanových střech (pro zbrojnici nevhodných) po požáru v roce 1541 nahradil nový krov, který však již v roce 1543 strhla vichřice.¹⁹⁾ Nový nebo opravený krov musel být zřízen brzy poté, protože v roce 1546 bylo naplánované pokrýt ho cínovaným plechem a vybudovat při něm dvě chodby, tj. ochozy na jižní a severní straně.²⁰⁾ Ve stejný rok byl vztyčen i dochovaný východní štít, jak to dokládá na něm vyrytý letopočet. Soudě podle to-

hoto štítu byl tehdejší krov mnohem nižší než stávající, vzniklý v letech 1582–1583 a byl od jihu (a nepochybně i od severu), jak ukazuje Peterleho veduta z roku 1562, osvětlen minimálně čtyřmi vikýři.²¹⁾ Zbroj se tedy do podkroví mohla začít nosit nejdříve na konci roku 1546, ale nejspíš se tak stalo až rok příští. Tehdy, v roce 1547, totiž v Čechách vypuklo povstání proti králi Ferdinandovi, které však bylo potlačeno a králem následně nemilosrdně ztrestáno, hlavně ve městech. Je tak pravděpodobné, že nad Vladislavským sálem uložená zbroj byla z velké části tehdy získaná konfiskát.

V inventáři z roku 1550 byly zvlášť uvedeny i dřevcové zbraně (píky). Na půdě zbrojnice u školy jich bylo na 12 tisíc, na podlaže v železné komoře 700, na podlaže ve zbrojnici u děkanského domu pak tisíc husarských kopí, 27 halaparten, 443 pík (*paurnspiess*), 14 starých pík a nakonec 168 „českých“, tj. snad sudlic (*behemischs eisen flegl so aus den steten genomen worden sein*). Vyjmenován byl také materiál uskladněný v „železné komoře“ a ve slévárně, totiž centy mosazi, mědi, olova a železa.

Ze tří zbrojnic stojících v severní části Pražského hradu, u slévárny, u děkanství a ve Vikářské ulici, měla tedy pouze ta vedle děkanského domu větší půdu, kde bylo možné uskladnit velký počet dřevcových zbraní. Byla to tedy stavebně náročnější konstrukce, což plyne z toho, že z určité části musela využívat zde dříve stojící obytný dům. V ostatních případech šlo asi jen o jednoduché uzavíratelné přístavky z lehkých konstrukcí, což byl zřejmě standardní způsob uložení, neboť když v roce 1569 představoval hradní stavitel Bonifác Wohlmüt návrh na novou zbrojnici, měla být hrázdná.²²⁾ Nicméně to nebylo vnímáno jako ideální řešení, protože on sám rok předtím (1568) popisoval, že „je nanejvýš potřebné postavit zbrojnici a zařídit ji, neboť od velkého požáru není pořádného místa, kde by děla mohla stát v pokoji a beze škody“. Radil ji vybudovat na místo slévárny, která by měla být z důvodu nebezpečí požáru na Hradčanech, a v místech severní části dnešního II. nádvoří.²³⁾ Na Wohlmütovu výzvu reagoval král Maxmilián II., který sice nejprve v dubnu 1569 nařídil umístit děla do křížové chodby svatojiřského kláštera,²⁴⁾ nakonec však pro ně byla po roce 1571 upravena stáj hraběte Trautsona u 1. hradní brány (viz níže).

PLATNĚŘSKÁ DÍLNA A ZBROJNICE ARCIVÉVODY FERDINANDA TYROLSKÉHO NA PRAŽSKÉM HRADE

Citovaný a podrobně analyzovaný inventář je mimořádným zdrojem pro poznání využití budov Pražského hradu pro umístění zbraní a zbrojí, nicméně patrně neobsahoval všechny tehdy na hradě chované položky. Lze totiž předpokládat, že jak Ferdinand I. tak i jeho syn Ferdinand II. Tyrolský, který od roku 1547 po dobu dvaceti

18) Renate Holzschuh-Hofer – Herbert Karner, Die Alte Burg (Schweizerhof), in: Herbert Karner (ed.), Die Wiener Hofburg 1521–1705. Baugeschichte, Funktion und Etablierung als Kaiserresidenz, Wien 2014, s. 95–96.

19) A. Rezek ed., Paměti Mikuláše Dačického z Heslova II. Praha 1878, s. 73, „[1543] Vitr strhl krov nový s paláců na hradě pražském a hrom srazil makovici pozlacenou na věži mostu pražského velikého u špitálu.“

20) M. Vilímková, o. c. v pozn. 17, s. 23–24.

21) Střecha Vladislavského sálu, osazená po požáru v roce 1541, byla mnohem nižší, než stávající, zřízená za Rudolfa II. v letech 1582–1583, a tím byly i její trámové konstrukce v nižší poloze a tak snáze využitelné pro zavěšení zbroje. K podobě střechy T. Kyndl – P. Měchura, Nástin vývoje zastřešení Vladislavského sálu od požáru Pražského hradu v roce 1541, in: Dějiny staveb 2007, s. 264–265.

22) F. Roubík, o. c. v pozn. 9, s. 299.

23) NA Praha, ČDKM IV, sv. 3, fol. 539v. M. Vilímková – J. Muk, o. c. v pozn. 12, s. 53–54.

24) F. Roubík, o. c. v pozn. 9, s. 292.

Obr. 5: Pražský hrad, Nový královský a císařský palác, okolí Bílé věže, přízemí. Polovina 18. století (APH, SMP, 157 A/2).

let trvale sídlil na Pražském hradě, měli svoji soukromou výstroj uloženou ve zvláštních prostorách. Plyně to z materiálu poněkud kuriózního, leč cenného, kterým je soupis palivového dříví, potřebného v zimě roku 1552 pro arcivévodův dvůr. V něm je mezi pokoji členů Ferdinandova dvora jmenována také místnost pro správce arcivévodovy zbrojnice (*harnischcamerer*).²⁵⁾ V té době, ještě než se kolem roku 1555 přestěhoval do opraveného paláce u Bílé věže, bydlel patrně arcivévoda ve Starém královském paláci. Zřejmě mu zde král vyhradil pokoje v druhém patře západního křídla, případně v horních podlažích Ludvíkova křídla, kde později bydlel arcivévodův bratr Karel. Někde

25) NA Praha, SM S 21/5, kart. 2104, sv. 5, fol. 31r, 29. listopadu 1552: „Verzeichnus wem und welchen personen, auf der fürstlichen durchleuchtigkait ertzherzog Ferdinanden etc unnsers genädigsten herrns bevelich der Kai: Mt: etc pauschreiber und zimerbeschliesser alhie im schloss von dem holcz, das Irer Khai: Mt. etc zuegehört holcz geben soll. [poznámka vlevo:] Doch allain in Irer stueben bey der Fr. Dr. und nit in Irer aignen zimmern daheimb: Erstlich der Fr. Dr. hofmaister; Irer Fr. Dr. obristen camerer; zur Irer Fr. Dr. silbercamerer; für Irer Fr. Dr. edlknabenstuben; für daß roßberreiters stuben; für der Fr. Dr. harnischcamerer; dem lichtcamerer; dem fuettermaister; für die kellerstueben; für den zergarden; für dem Fr. Dr. khuchlstuben und khuchel; [poznámka vpravo pro všechny:] Alles von dem holcz das auf dem plaz in schloss geschnetten wirdet. [...]

Verzeichnus wem und welchen personen, auf der fürstlichen Durchleuchtigkait ertzherzog Ferdinanden etc unnsers genädigsten herrns bevelich der Kai: Mt: etc pauschreiber und zimerbeschliesser alhie im schloß von dem holcz, das Irer Khai: Mt. etc zuegehört holcz geben soll. [poznámka vlevo:] Doch allain zu Irer stueben bey der F. D. und nit zu Irer aignen zimmern daheimb: Erstlich der F. D. hofmaister; Irer F. D. obristen camerer; zur Irer F. D. silbercamerer; für Irer F. D. edlknabenstuben; für daß roßberreiters stuben; für der F. D. harnischcamerer; dem lichtcamerer; dem fuettermaister; für die kellerstueben; für den zergarden; für der F. D. khuchlstuben und khuchel; [poznámka vpravo pro všechny:] Alles von dem holcz das auf dem placz im schloss geschnitten wirdet.“

v těchto prostorách je tedy třeba hledat i osobní Ferdinandovu zbrojnici, o které víme jen to, že její správce byl Franciscus Ligotza. Ten figuruje na dochovaném účetním seznamu arcivévoda dvora z roku 1551 (s platem 10 zl. měsíčně), přičemž arcivévodův pokladník mu tehdy musel vyplatit i zadržený příjem z devíti měsíců na přelomu let 1543–1544, kdy nicméně zřejmě ještě pro arcivévodu nepracoval.²⁶⁾ Z těchto účtů lze vyčíst i další informace o existenci arcivévodovy osobní zbroje, protože členem jeho dvoru byl platněř Wolf Kheser (8 zl. měsíčně).²⁷⁾

Tentýž rok také arcivévoda připravoval na hradě zřízení vlastní platněřské dílny. V červnu roku 1551 o arcivévodově záměru psal král Ferdinand, totiž o návrhu „kvůli udělení a zlepšení zbroje pro tvoji [tj. arcivévodovu] osobu a její služebníky nechat zřídit na Pražském hradě zvláštní dílnu“. Podle dodaného rozpočtu měla stát 250 tolarů a král se ptal, kde by měla na hradě stát, protože se bál, aby se nestala zdrojem požárního nebezpečí.²⁸⁾ Na to mu

26) JKSAK X, č. 6119, s. CX; P. Vorel, Místodržitelský dvůr arciknížete Ferdinanda Habsburského v Praze roku 1551 ve světle účetní dokumentace, *Folia historica Bohemica* XXI, 2005, pozn. 25 na s. 20.

27) JKSAK X, č. 6119, s. CX.

28) NA Praha, SM S 21/8, Ferdinand I. arcivévodovi Ferdinandovi, 13. června 1551, JKSAK X, č. 6134, s. CXI: „Wir haben aus deiner lieb schreiben verstanden, aus was ursachen dieselb für guet ansehen thuet, zu machung und pesserung der harnasch für dein lieb und ire diener ain sondere werkstatt im schlosz Prag zuerichten zu lassen, welch gebeu auch dem uberslag nach mit zwainhudertfunfzig taler gebaut werden möchte, und dein lieb umb verrichtung willen desselben pitten thuen. Nun aber will vor allen dingen von nöten sein, ain wissen zu haben, an was ort dein lieb solch werkstatt im schlosz aufzupauen willens, damit der unchosten khunfftiglich, wo solch werkstatt widerumben abgebrochen werden muesz, nicht umbsonsten und vergeblichen aufgewendt werde. Darhalben wellen uns dein lieb berichten, an was ort si berürt werkstatt iczigen und khunfftigen gebeu-

Obr. 6: Pražský hrad, Nový královský a císařský palác, okolí Bílé věže (APH, SMP, 113/1).

arcivévodou začátkem srpna téhož roku odpověděl že toto místo by bylo „uvnitř vnější hradní brány naproti Hradčanuom pod valem, kde má nyní zámečník svoji dílnu“, ²⁹⁾ tedy u první hradní brány naproti dnešnímu Arcibiskupskému paláci. Král to považoval za uspokojivé řešení a stavbu na konci srpna schválil. ³⁰⁾ O dalších osudech dílny nejsou známy žádné zprávy, proto nebude její lokalizace v prostoru dnešního I. nádvoří, o kterém se pro 16. století dochovalo jen minimálně zpráv, jednoznačná. ³¹⁾ Prameny je však v letech 1537 a 1539 zachycena zmíněná zámečnická dílna. Z dochovaných zpráv plyne, že ji se svolením krále Ferdinanda před rokem 1537 vystavěl zámečník Lorenc, který se nicméně kvůli tomu zadlužil a v roce 1539 proto krále prosil o svolení k jejímu prodeji. V dokumentu z roku 1537 je lokalizována jako stojící „na valích proti Hradčanuom a zahrady naší [tj. králový]“, ³²⁾ a v listech z roku 1539, že je vestavěna „do valů a na val v přední věži nad mostem k Hradčanuom ven“, ³³⁾ čili „do valů u přední vě-

en, so beschehen möchten, der feur und anderer ursachen halben on verhinderung und nachtail zu sezen gedenken und vorhabens sein: wellen wir uns in sachen fürderlich entsliessen und deiner lieb ferrern bescheid geben.“

29) NA Praha, SM S 21/8, Arcivévoda Ferdinand Ferdinandovi I., 10. srpna 1551, JKSAK X, č. 6134, s. CXI: „[...] das meinem gehorsamben bedunkhen nach solhe werkstatt am glegenisten und fueglichsten inderhalb des eussersten schlosthor gegen den Ratschin unter dem wall, da sonst die schlosser ir werkstatt haben und daselbst auch ain geraumbe hofstat darzue schon verhanden wär, on verhinderung und nachtail dem schlos gepaut und zuegericht werden möchte“.

30) NA Praha, SM S 21/8, Ferdinand I. arcivévodovi Ferdinandovi, Vídeň, 23. srpna 1551. JKSAK X, č. 6134.

31) M. Vilímková – F. Kašička, Pražský hrad. Severní výběžek – Západní křídlo. I. koncept. Praha 1968 (nepublikovaný strojopis).

32) NA Praha, RG 5, fol. 206r, s. 389: „My Ferdinand etc. oznamujeme tiemto listem naším, jakž opatrný Lorenc zámečník náš na hradě našem pražském na valích proti Hradčanuom a zahrady naší domek má, a jestliže bychme jemu ten domek kdy pro potřebu naší odtud zboží dali, ráčili jsme jemu přičici, že mu za čtyřiceti zlatých rýnských zlatých po čtrmácitma grošův bílých počítajich z komory naší české dáti rozkázati ráčíme.“

33) NA Praha, RG 5, fol. 263r, s. 501: „My Ferdinand etc., oznamujem

že nad mostem k Hradčanuom ven“, ³⁴⁾ Dílna tedy byla přistavěna nebo umístěna poblíž první brány, lokalizace proti Ferdinandově zahradě však k jejímu bližšímu umístění nevede, protože o dosud zcela neznámé královské zahradě Pražského hradu, kterou lze jen přibližně umístit někde na valy mezi prvním a druhým hradním příkopem, informuje pouze tato vzácná zpráva. Detailní informace o podobě vstupu Pražského hradu přináší Peterleho prospekt Prahy z roku 1562, kdy byla arcivévodova dílna v provozu (obr. 13). První hradní brána je zde vložena do rozměrného patrového domu, který vybíhal jižně i severně od brány se střechou posetou čtveřicí komínů. Jiný komín – patřící zřejmě malému domku, přistavěnému

k jižnímu štítu domu – vystupoval z jihozápadního nároží. Ze stejného úhlu okolí první brány zachytil Václav Hollar na veduté vyryté v roce 1649 podle starší kresby z roku 1636, přičemž zde zobrazil prakticky stejnou situaci (obr. 14). To by znamenalo, že se objemově okolí brány od roku 1562 neměnilo, což nicméně zpochybňuje Sadeleřův prospekt z roku 1606, který zobrazuje severní část za branou mnohem delší. To je přitom klíčový detail, protože právě zde je možné hledat arcivévodovu dílnu.

Jižní část branského domu po požáru roku 1541 sloužila k obytným účelům. Někdy v letech 1547–1548 zde byl Bernardem Khevenhüllerem vybudován dům, který roku 1548 získal Dr. Jiří Genger a po něm v roce 1561 hrabě Alois z Ladronu. Podle popisu Pražského hradu z roku 1620 v něm tehdy bydlel hradní hejtman, a později císařský šacmistr. ³⁵⁾ Malý domek, přistavěný k jižnímu průčelí domu, patřil asi Jiřímu Pruskovskému. Roku 1571 je popisovaný jako původně dřevěný a později vyzděný, zřejmě v době císaře Maxmiliána II., který jeho stavbu údajně povolil. ³⁶⁾ Jeho stavební stav byl po delší dobu problematický a tak byl zřejmě později přeměněn na zámečnickou dílnu, která je v těchto místech uvedena roku

tiemto listem naším, jakož jest sobě opatrný Lorenc zámečník na hradě našem pražském duom do valů a na val v přední věži nad mostem k Hradčanuom ven, s dopuštěním naším ustavil. Ale poněvadž jest na ten duom jak jsme spraveni nemálo naložil, a skrze v některé dluhy vešel. A od lidí, kterým on nemálo dlužen jest pro takové dluhy on hindravaj bejvá, prosil jest nás se vši poddaností, abychom jemu k tomu povolení naše královské dáti ráčili. Aby on ten duom svůj člověku hodnému prodati, lidem zaplatiti a těch těžkostí zbejti mohl.“

34) NA Praha, RG 5, fol. 270r, s. 515: „My Ferdinand etc. oznamujem tiemto listem naším, jakož jest sobě opatrný Lorenc zámečník na hradě našem pražském duom do valů u přední věže nad mostem k Hradčanuom ven s dopuštěním a povolením naším ustavěl, a nato jest náklad nemalý učinil, že jest skrze to v dluhy vešel.“ M. Vilímková – F. Kašička, o. c. v pozn. 31, s. 5.

35) M. Vilímková – F. Kašička, Pražský hrad. Jižní výběžek – Matyášova brána. I. koncept. Praha 1967, (nepublikovaný strojopis), s. 5, 10 a 18.

36) Tamtéž, s. 13 a 15.

1620.³⁷⁾ Zato severní část branské budovy k bydlení nikdy nesloužila a je tam proto možné klást arcivévodovu dílnu. V době po Ferdinandově odchodu do Ambrasu se zde nacházely stáje nejvyššího hofmistra hraběte Baltazara Trautsona, které byly v roce 1571 konvertovány Maxmiliánem II. na zbrojnici (obr. 15 a 16).³⁸⁾

Jak hrabě Baltazar Trautson zdejší objekt pro zřízení stájí získal, není známo, stejně zda kvůli tomu musel na tomto místě stavět. Vzhledem k tomu, že úpravy provedené po roce 1571 byly asi jen minimální, lze soudit, že Trautsonovy stáje dosahovaly stejných rozměrů, jako pozdější císařská zbrojnice, jejíž půdorys je znám z barokního plánu (obr. 15). Ten udává vnitřní rozměry stavby $73 \times 16\frac{1}{2}$ lokte, tedy $43,1 \times 9,7$ m, což se zdá na platnéřskou dílnu extrémně velký prostor. Zaměření však zároveň zaznamenává nepravidelnost ve vnitřní zdi navazující na bránu, kde byl vstup do zbrojnice umístěn v mírně zešíkmené zdi, za kterou následovala trojice oken, zatímco další část vnitřní zdi již byla bez osvětlovacích otvorů. Je tak možné, že Trautsonovy stáje obsahovaly starší konstrukce, pocházející z arcivévodovy dílny, případně ještě z dílny záměčníka Lorence. Jak byla původně Ferdinandova dílna velká, tedy nelze bezpečně říci, dosahovala ale jistě stejně šíře jako pozdější stáje a zbrojnice, tedy vnitřní světlost 9,7 m.

Několik let poté, co arcivévod nechal u první hradní brány zřídit platnéřskou dílnu, upravuje pro něho v roce 1555 jako palác nedaleko odtud jižně od Bílé věže stavitel Hans Tirol starší stavbu, vysunutou z obvodu vnitřního hradu.³⁹⁾ Také při tomto paláci, kde měl příštích dvanáct let arcivévoda bydlet, se nacházela jedna nebo dvě zbrojnice. Je pravděpodobné, že zde byly zřízeny až v souvislosti s přestavbou paláce, protože inventář z roku 1550 v těchto

Obr. 7: Pražský hrad, Nový královský a císařský palác, okolí Bílé věže, 1. patro (APH, SMP, 113/7).

Obr. 8: Pražský hrad, Nový královský a císařský palác, okolí Bílé věže, 2. patro (APH, SMP, 111/1).

místech žádnou stavbu nezná. První z nich je zmiňovaná již jako existující v Tirolově memoriálu, týkajícího se potřebných stavebních úprav hradu, sepsané v červenci roku 1555. Mluví se zde o ní v souvislosti s chodbou, kterou se dalo z paláce projít do Královské zahrady. Tirol píše, že

37) Podle poznámky k popisu zde dílna existovala ještě v roce 1728. APH, HBA, inv. č. 398, fol. 1r–1v: „No.1, darinnen herr schloßhauptman wohnet (Anno 1728 wohnet alda der schatzmeister). [...] Auf der rechten seitten dieses haußes ist das alte zeughaus undt (nota bene gegen erzbiesschoff) auf der lincken handt des hoffschlossers werckstadt

(Anno 1728 ist annoch die schlosserrey alda verhanden.“

38) Její konstrukce jsou dnes částečně součástí severního křídla českého dvora Pražského hradu. M. Vilímková – F. Kašíčka, o. c. v pozn. 31, s. 12–13.

39) P. Uličný, o. c. v pozn. 6, s. 151–153.

Obr. 9: Pražský hrad, Nový královský a císařský palác, příčný řez středním křídlem s Bílou věží a okolím, 1756 (APH, SMP, 113/17).

„chodba by měla být z pokoje knížecí Výsosti nad zbrojnicí zpevněna pokud možno jedním zděným obloukem, který se nejvhodnější jeví jako kruhový, a střecha nad zbrojnicí by se zvedla a z tohoto místa by se udělala chodba do zahrady. Tak se nyní stará zeď tamtéž přiměřeně s mírou využije. Vepředu se proti uličce provede lehká jedenáct stop vysoká zeď silná jeden a půl cihly, udělaná odsud až k hradní zdi s nejlepší píli a podle potřeby. Protože na zbrojnici bude postavena nová cihelná střecha, střecha a cihelná krytina by se měly také opět zvednout a na chodbě odtud až k hradní zdi bude udělán nízký krov.“⁴⁰⁾ Místo, kde měla být chodba „zpevněna“, tedy podpírána obloukem, byla brána u Bílé věže, která věž od paláce oddělovala. Nad ní se měl tento půlkruhový oblouk vyklenout. I přes mnohé pozdější přestavby se kupodivu tento zpevňující pas dochoval až do relativně nedávné doby. V roce 1937, v souvislosti se vznikem tzv. Janákovy haly v 1. patře jižního křídla, byl nad průjezdem vedle bývalé Bílé věže odkryt oblouk ve zdi západní fasády středního křídla (obr. 11). Protože byl značně výše, byly kvůli němu zaslepené dolní části oken, které byly nicméně v roce 1937 probourány a pas tím částečně zničen. Identifikace pasu je důležitá z toho důvodu, že pomáhá lokalizovat jak chodbu, tak i zbrojnici. Chodba do Královské zahrady musela podle toho vést na vnější straně západní románské hradbě hradu v úrovni prvního patra,

40) NA Praha, ČDKM P V/I, Memoriál Hanse Tirola, 20. července 1555, Augsbug: „Gang im lustgarten: Der gang soll von der fürstlich durchleuchtigkeit zimer hinüber auf die harnishkhamer sovill muglich mit ainem gemauerten pogen gefast werden, wie es sich in rad mit bequemen erzaigen wirdt, und soll die dachung ob der harnishkhamer aufgehebt und aus dieser placzung der gang in den lustgarten gemacht werden, also das man die alt mauer daselbs jeczmals im fortel hatt, mit der masz, das vorenher gegen der gassen aif schuch hoch, im licht ain mauer anderthalben ziegel dick aufgefierth und also durch abhi bis an die schlosmauer solhe fertigung nah bestem vleisz und notturft vollzogen werde. Weiter, dieweil die harnishkhamer mit ainem neuen ziegeldach gepauth, das dach und ziegel sollen wider aufgehebt und ain niedergedruckhts gefursts dechle auf den gang daraus gemacht und bis an die schloszmauer hinfur bedeckt werden.“ JKSAK V, č. 4240, s. LXIX.

tedy v místech pozdější Rudolfovy kunstkomy, v podkroví arcivévodovy zbrojnice, která se tedy nacházela pod ní, v přízemní stavbě, přiléhající od západu k Bílé věži.

O stáří stavby, hledící do prostoru dnešního druhého nádvoří, v době Ferdinanda Tyrolského rozděleného valy a příkopy, přitom dosud nebyly známy jednoznačné doklady. Rudolf II. zde v roce 1576 zamýšlel po celé délce hradební zdi postavit stáje, k čemuž mu stavitel Ulrico Aostalli nakreslil dochovaný plán, u této zamýšlené akce však nebylo jasné, zda navazovala na nějaké starší stavby.⁴¹⁾ Florentský plán z let 1559–1560 zde vykresluje kontinuálně běžící linii, o které nelze říci, zda patřila dlouhému objektu, jaký nakreslil Aostalli nebo jen

skarpě příkopu (obr. 1). Naštěstí byl ale nalezen doklad, který nejen existenci stavby v tomto místě dokládá, ale zároveň ukazuje její vnější vzhled. Střední křídlo bylo s křídlem kaple sv. Kříže (která v něm byla zřízena až v letech 1756–1764) snad již někdy od dob Rudolfa II. spojeno v prvním patře krytým můstkem, umístěným na ose Bílé věže (obr. 7). Při úpravách, prováděných v těchto místech v roce 1937, byl odstraněn zásyp nad obloukem mostu a pod ním se objevila poměrně dobře zachovaná renesanční fasáda stavby, směřující do dnešního II. nádvoří, respektive ke křídlu s dnešní kaplí sv. Kříže (obr. 10). Omítka byla členěna kvádrováním, tvořeným dvojitou silnou linkou, stejného typu, jaký se našel kolem hrotitého okna severní fasády arcivévodova paláce a jakým byl po požáru v roce 1541 pokryt i Starý královský palác. Dalším dokladem stáří fasády byl také vystupující trám krovu a chodby do zahrady, kolem kterého byla omítka pečlivě rozesřena, a který byl stejně pečlivě uřezán zřejmě v souvislosti se zvýšením střechy Hansem Tiroleem nebo až při zřízení můstku a zvýšení stavby o další patra za Rudolfa II. Šťastným nálezem tak zde byl odkryt fragment fasády arcivévodovy zbrojnice, přistavěné ze západu k Bílé věži, sloužící nicméně svému účelu jen krátkou dobu. Jak dlouhou, není nicméně možné z žádných pramenů bezpečně určit, stejně jako její rozměry.

Protože nešlo o novostavbu, ale o úpravu staršího objektu, musel se arcivévoda přizpůsobit dané situaci. Západní líc Bílé věže byl totiž v prvním patře velmi vážně poškozen požárem v roce 1541, který musel být způsoben střechou tam v této době stojícího přízemního domu. Jeho vnitřní světlost byla (stejně jako dnes) 4,5 m. Jak byl objekt dlouhý, však nelze zjistit, protože není známo stáří příček, dělicích dnes v přízemí tento trakt středního kří-

41) P. Uličný, Hledání velkoleposti: Rezidence císaře Rudolfa II. na Pražském hradě v letech 1600–1612, in: P. Uličný a kol., Architektura Albrechta z Valdštejna. Italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635. Praha 2017, s. 840–846.

dla. Do zbrojnice se nepochybně vstupovalo z průjezdu brány a lze zde očekávat uložení těžších zbraní.

Nebyla to však jediná arcivévodova zbrojnice, o které se v době jeho dvacetiletého místodržitelství dochovaly zprávy. Druhá, současníky velmi obdivovaná, se nacházela v horních částech Ferdinandova paláce u Bílé věže. Nejstaršími prameny, které se o ní zmiňují, jsou dva popisy slavnostního uvítání Ferdinanda I. v roce 1558 po jeho císařské korunovaci. První z nich, sepsaný latinsky, vydali Mathias Collinus a Martin Kuthen ze Šprinsberka, druhý, italský, složil Pietro Andrea Matthioli. Obě vydání jsou si navzájem podobná – Matthioliho, vydané o rok později, vychází z latinské verze – liší se však v místě zmínky o arcivévodově zbrojnici, u které Matthioli zdůrazňuje její výjimečnost.

Císařovo přivítání probíhalo v arcivévodově režii, který nechal po městě postavit řadu triumfálních oblouků a uspořádal velkolepé slavnosti vrcholící v královské zahradě.⁴²⁾ Řada existujících bran, kterými se postupně od Hradčan procházelo do vnitřní části hradu, a které nechal ozdobit, mu umožnila ve velké šíři rozvinout dramatickost císařova státnického triumfu. Oba popisy detailně vyjmenovávají jednotlivá zastavení, a jsou tak jedinečným pramenem k topografii západní části hradu, který se v následujících století změnil k nepoznání. V latinské verzi je nejprve uvedena první hradní brána „kterou se vstupuje z Hradčan do hradu“, stojící proti Arcibiskupskému paláci. Za ní na cestě byla druhá brána, „kde strážci hradu ve dne v noci hlídají“, která zřejmě stála v místě dnešní Matyášovy brány. Pak následovala „třetí brána poblíž paláce nejasnějšího arcivévodky Ferdinanda“, obsažená dnes v křídle kaple sv. Kříže. Za touto branou byl „vztyčen další krásný oblouk, který se jedním rohem dotýkal domu hradního hejtmána a druhým Bílé věže“. V tomto bodě Matthioli však podává jiný výklad. „Kousek dále na levé straně v zalomení uličky“, píše, „byla stranou postavena zdatným umělcem a správcem krásné a vzácné zbrojnice Jeho Výsosti velká a půvabná brána ve tvaru oblouku.“ Z obou popisů plyne, že oblouk za třetí branou nebyl vztyčen nad cestou, ale po její straně, směrem do příkopu, běžícího tehdy přes dnešní II. nádvoří, a to mezi hejtmánovým domem, který se tehdy nacházel v místě dnešní kaple sv. Kříže a protější Bílou věží.⁴³⁾ Vzhledem k existenci výše zmíněného objektu se zbrojnicí, přistavěného k Bílé věži, byl však spíše oblouk

Obr. 10: Pražský hrad, odhalené sgrafito fasády bývalé zbrojnice Ferdinanda Tyrolského přistavěné k západní straně Bílé věže (APH, Sběrka fotografií, inv. č. D2173, foto A. Gubčenský, 1937).

opřen o tuto budovu, než bezprostředně o věž. Vzhledem k tomu, že žádná z verzí zde zbrojnici nezmiňuje, mohlo by to znamenat, že zde již nebyla. Na druhou stranu je nápadné, že postranní triumfální oblouk nechal zbudovat – a patrně opřít o budovu v roce 1555 jako zbrojnicí sloužící – právě arcivévodův správce zbroje.

Arcivévodovu zbrojnici oba popisy uvádějí, ale na jiném místě, při čtvrté hradní bráně, která stála přímo vedle Bílé věže. Kde přesně se v místě této brány zbrojnice nacházela, není však již z popisů zřejmé. Latinský popis zde jen lapidárně poznamenává: „Čtvrtá brána, kde je k vidění zbrojnice nejasnějšího arcivévodky Ferdinanda“, a obdobně stručná je i Matthioliho verze: „Otvíral se nad dalším zděným obloukem [tj. branou vedle Bílé věže], který obsahoval krásnou a vzácnou zbrojnici Jeho Výsosti.“⁴⁴⁾

42) K tomu J. Bažant, „Pompa in honorem Ferdinandi 1558“, in: J. Nechutová ed., *Druhý život antického mýtu*. Brno 2004, s. 197–207.

43) Historii domu, stojícího v místě dnešní kaple sv. Kříže, před rokem 1567, kde je zde doložen berní úřad, je třeba teprve objasnit. M. Vilímková – F. Kašička, *Pražský hrad, kaple sv. Kříže*. I. koncept. Praha 1984, s. 2–3. Dům hejtmána je zmiňován v blízkosti Bílé věže již v roce 1533, kdy byl hejtmánem Delfin Haugwicz. M. Vilímková, *Stavebně historický průzkum Pražského hradu: Pražský hrad. Jižní křídlo. Dějiny*. Praha 1972, s. 20–23. V roce 1555 pak byla vedle pokojů zámeckého hejtmána proražena díra pod mostem, aby odtud mohla odtékat voda a zároveň vyčištěn příkop pod arcivévodovými pokoji a zřízeno kolo, aby měla voda jiný odtok a nevnikala do sklepů hejtmánova domu. Tamtéž, s. 32. V době, kdy se Ferdinand Tyrolský stěhoval z Pražského hradu do Ambrasu, byl pak severně od pozdější Matyášovy brány k prodeji (1564) dům, kde již roku 1567 bydlel hejtmán. M. Vilímková – F. Kašička, o. c. v pozn. 31, s. 7–9. Z toho plyne, že se krátce předtím přestěhoval a to právě z budovy, kde se od roku 1567 přijímaly berně. Dům hejtmána tedy v 2. třetině 16. století stál v místech pozdější kaple sv. Kříže. Zde tedy opravují svoje předchozí tvrzení, že dům stál při západní straně Bílé věže. P. Uličný, o. c. v pozn. 6, s. 146–147.

44) M. Collinus – M. Cuthaenus, *Brevis et succincta descriptio pompae in honorem sacratissimi ac invictissimi imperatoris Ferdinandi primi* [...]. Praga 1558, fol. Hiir–Hiiv: „[1] Porta per quam ex Hradczano in aecem introibat [...] [2] In secunda porta, ubi die nocteque custodes arcis excubare solent [...] [3] Tertia porta vicina palatio serenissimi archiducis Ferdinandi [...] Ultra hanc portam erectus alter arcus elegantissimus, altero cornu domui capitanei arcis, et altero Albae turri applicatus. [4] Porta quarta, ubi serenissimi archiducis Ferdinandi armamentarium visitur [...]“. Pierre Andrea Matthioli, *Le solenni pompe, i superbi, et gloriosi apparati, i trionfi, i fvochi, et gli altri splendidi, et diletteuoli spettacoli, fatti alla uenuta dell'invictissimo imperadore Ferdinando primo* [...]. Praga 1559, fol. Eiir–Eiiv: „[1] Sopra la porta poi del castello [...] [2] Piu avanti sopra l'altra porta, dove sta la guardia de soldati [...] [3] Sopra la terza porta vicina al palazzo del serenissimo archiduca Ferdinando [...] Poco avanti alla sinistra in sulla bocca de una strada, che tira in disparte, era fabricato, per opera d'un

Obr. 11: Pražský hrad, jižní část chodby 1. patra středního křídla u Bílé věže, bývalá kunstkomora Rudolfa II. (APH, Sbírka fotografií, inv. č. 615, D2094, foto A. Gubčenský, 1937).

Obr. 12: Pražský hrad, jižní část chodby 1. patra středního křídla u Bílé věže, detail stěny nad průjezdem brány (APH, Sbírka fotografií, inv. č. 615, D2102, foto A. Gubčenský, 1937).

valentissimo ricamatore, & governatore della bella, & rara armaria di sua Altezza, un vago, & ampio portone, à forma d'arco, parte vestito di bellissima verdura [...] [4] Lui apresso sopra un'altro arco di murglia che si contiene con la bella, & rara Armaria di sua Altezza, erano di bella pittura di colori l'imagini dell'Honore, della Gloria, & della Fama ben compartite con questo uerso descritto." Vložená čísla v závorkách označují jednotlivé brány.

Pro současníky byla tehdejší situace kolem Bílé věže zcela jasná, proto pro lokalizaci zbrojnice nepotřebovali více detailnějších popisů, dnes však, po tolika pozdějších přestavbách, počínaje stavbou Rudolfovy kunstkomory, přes zřízení kaple sv. Václava, Paccasiho přestavbu a konče Janákovými úpravami, lze podobu tohoto dílu Pražského hradu v polovině 16. století rekonstruovat jen ve velmi rozostřených rysech. Blíže k nalezení místa Ferdinandoovy „krásné a vzácné“ zbrojnice vede pramen z doby krátce po jejím zrušení. Již v roce 1564 nechal arcivévoda pro krále Ferdinanda koupit čtyři domy, které ležely severně od Bílé věže.⁴⁵⁾ V roce 1567 je upravoval Bonifác Wohlmüt,⁴⁶⁾ který zároveň tentýž rok v květnu referuje císaři Maxmiliánovi II. ohledně

úprav bývalé arcivévodovy zbrojnice: „Konečně je potřeba vědět,“ psal Wohlmüt, „zda okno nad nebo vedle dveří v dělicí zdi na chodbě, osvětlující komoru, v níž má bydlet fraucimor a dřív tam byla zbrojnice knížecí Jasnosti, mají být udělána výš nebo níž. Podle mého názoru by měla být posazena tak vysoko, aby se z chodby nikdo nemohl dívat dovnitř.“⁴⁷⁾ Tento pramen jednoznačně sděluje, že po arcivévodově odjezdu v roce 1567 byla vystěhovaná zbrojnice konvertovaná na pokoj fraucimoru. Protože fraucimor nemohl obývat místnosti v přízemí, plyne z toho jednoznačně, že nešlo o zbrojnici přistavěnou k západní straně Bílé věže, zmiňovanou v roce 1555. To znamená, že arcivévoda Ferdinand buď během krátké doby mezi lety 1555–1558 přestěhoval svoji sbírku zbroje z místnosti při patě věže do prostoru umístěném výše, anebo měl ve stejnou dobu při svém paláci zbrojnice dvě. S ohledem na velký počet zbrojnic, jaký měl po roce 1567 na svém zámku v Ambra-su, je pravděpodobnější druhá možnost.

Wohlmütova zpráva přináší detaily, které mohou k lokalizaci horní zbrojnice pomoci. Sousedila s chodbou, od níž byla oddělena zdí s dveřmi, které Wohlmüt jen měl upravit. Protože zprávy z roku 1558 zároveň sdělují, že zbrojnice ležela někde v prostoru brány, nabízí se spojit Wohlmütem zmiňovanou chodbu s tou, kterou v roce 1555 upravoval Hans Tirol, a která běžela od paláce po západní straně románské hradby k Prašnému mostu. A záro-

45) M. Vilímková – F. Kašíčka, Stavební proměny Středního křídla Pražského hradu, Památky a příroda XXXVII, 1977, s. 129–139, zde s. 133.

46) M. Vilímková – F. Kašíčka, o. c. v pozn. 2, s. 21.

47) NA Praha, ČDKM IV-P, kart. 192, fol. 497v, Bonifác Wohlmüt Maxmilianovi II., 30. května 1567: „Beschlislich so ist von nottenn zue wissenn, ob die fenster ob oder neben den thuren in der schidtwandt im gang, so das licht in die cammer, darin das frauenzimmer wonen solen unnd furmals der F. D. rustkammer gewesen, hoch oder nider gemacht sollen werdenn, meinnes erachten solen sie so hoch gestelt werdenn, das ain person aus den gang nicht hinein sehen mug.“ Milada Vilímková, o. c. v pozn. 43, s. 36–37.

veň komunikace, na jejímž místě nechal v roce 1601 postavit Rudolf II. svoji slavnou chodbovitou kunstkomoru.⁴⁸⁾ Jeden z nejstarších plánů, který toto chodbovitě dílo zachycuje a zároveň podrobně zakresluje, je plán první patra císařského paláce v západní části hradu z poloviny 18. století (obr. 7). Chodba je v místě nad průjezdem brány od prostoru jižně od Bílé věže oddělena tenkou zdí s dveřmi a dvojitým oknem. Za ní následovala komora, patřící tehdy podle Dienebierových poznámek do plánu správci kunstkomory (*cammer in des schatzmeisters sperung*), která zřejmě vznikla rozdělením původně jednoho prostoru v době přestavby za Ferdinanda III. Tento prostor byl opět zcelen v roce 1937 při úpravě jižního

křídla a Bílé věže Pavlem Janákem a Ottou Rottmayerem. Tehdy byla odhalena struktura jižní stěny, v níž se pod jednoduchým trámovým stropem ukazovala trojice zazděných otvorů, patřící patrně trojici oken, hledících do bývalého Lvího dvorku. Jedno z nich (západní), bylo zřejmě osazeno ve velké nise, zaklenuté, stejně jako další dva otvory, cihelným pasem. Niky zaznamenává i barokní plán, i když jen dvě, které však byly směrem do bývalého dvorku, zabraného tehdy již oratoří kaple sv. Václava, zazděny. Zazděná okna, nepochybně renesančního původu, jsou dnes umístěna těsně pod stropem a ukazují, že prostor byl v minulosti snižován. V původní podobě celou situaci ukazuje podélný řez středním křídlem a Bílou věží s přílehlou bránou z poloviny 18. století (obr. 9). A prozrazuje, že příčkou oddělená prostora přiléhající k východní fasádě brány, hledící do III. nádvoří, měla kvůli vysoké klenbě průjezdu neobyvatelně nízkou výšku, která byla upravena až při Paccasiho přestavbě. Je tedy třeba zvážit, zda Ferdinandova zbrojnice nebyla o podlaží výše, v dnešním druhém patře. Až sem totiž románské zdivo brány zasahuje, a dokládá, že zde ve středověku byla větší prostora. Barokní plán 2. patra, pocházející asi z doby kolem roku 1722, přitom ukazuje obdobnou dispozici jako níže (obr. 8). Opět je zde na stejném místě v příčce oddělující prostor od chodby zdvojené renesanční okno, které zde patrně bylo osazeno ještě před stavbou Rudolfovy obrazové galerie. V jižní stěně se nacházel krb, který byl původně ve středu stěny předtím, než byla předělena příčkou, oddělující část prostoru pro zřízení chodby do domů sousedících na severu s Bílou věží. Snad byla tato prostora totožná s malým sálem (*sálek*) ve „staré stavbě“ paláce, ve kterém nechal v roce 1555 arcivévoda původní kamna nahradit právě krbem.⁴⁹⁾ A je také možné, že toto byl prostor, který

Obr. 13: Jan Kozel – Michael Peterle z Annaberku, veduta Prahy, 1562. Detail Pražského hradu. (novodobá reprodukce (1904, tisk Unie), uložena: Národní památkový ústav, generální ředitelství, sbírka plánů, ev. č. PPOP 994-5-4558).

později Rudolf II. nechal vymalovat Paulem Vredemanem de Vriesem perspektivními malbami.⁵⁰⁾

V lokalizaci zbrojnice je tak při omezených pramenech třeba opatrnosti. S ohledem na výše řečené lze nicméně uzavřít hledání „krásné a vzácné“ Ferdinandovy zbrojnice tím, že se s největší pravděpodobností nacházela nad průjezdem brány vedle Bílé věže. Ta patrně již od středověku obsahovala nízké, později prohloubené, první patro a vyšší patro druhé, přičemž zbrojnice se nacházela v jednom z nich a to snad v patře druhém. K potvrzení této domněnky však bude potřeba dalších průzkumů.

ZBROJNICE PRAŽSKÉHO HRADU PO ODCHODU FERDINANDA TYROLSKÉHO V ROCE 1567

Období regentství arcivévody Ferdinanda v českých zemích i tento článek uzavírá zpráva o stavu zbrojnic, kterou v březnu 1567 pro císaře Maxmiliána II. sepsal zbrojní písař Pražského hradu Wolf Hoch. Je to velmi podrobný, a tím cenný dokument, ve kterém Hoch shrnuje z jeho pohledu neutěšený stav zbrojnic po letech, kdy byl na Pražském hradě zbrojmistr Kryštof ze Schnepergu.⁵¹⁾

Na Pražském hradě tehdy napočítal celkem 48 kusů, mezi nimiž byla těžká obléhací děla, zesílené jednoduché kartouny, slavičí, zpěvačky, zesílené švihovky, další švihovky a zesílená a jednoduchá polní děla. Hoch zdůrazňoval, že by se měla postavit zbrojnice, protože přístřešky pro děla jsou zničené a otevřené.⁵²⁾ Vyjmenovával dále, že

50) P. Uličný, Hans and Paul Vredeman de Vries in Rudolf II's Prague Castle, *Studia Rudolphina* XC, 2015, s. 54–56.

51) NA Praha, ML 1567–1568, Wolf Hoch Maxmiliánovi II., březen 1567, nefol. Podrobný regest otiskl F. Roubík, o. c. v pozn. 9, s. 252–254.

52) NA Praha, ML 1567–1568, Wolf Hoch Maxmiliánovi II., březen 1567, nefol.: „I. Erstlichen, allergenedigster kaysser, es haben Eur: Kay: Mt: etc noch aufm Prager schloß dißer zeit 48 stuckhe geschiecz, scharffmecczen, dopelte und einfachige karttaunen, nachttigaln, singerin, dopelte schlangen, quarttirschlannngen, dopeltst und einfachigs veltgeschiecz, an wellichen stucken geschiecz numalß, allergenedigster kaysser, der meistesteil, der gefeeß, reder und achssen, in den reuer-

48) K rekonstrukci její stavební podoby P. Uličný, o. c. v pozn. 41, s. 837–846.

49) JKSAK XI, č. 7180, s. CLXII–CLXIII; P. Uličný, o. c. v pozn. 6, s. 151.

Obr. 14: Václav Hollar, veduta Prahy, 1649 podle kresby z roku 1636. Detail Pražského hradu (Archiv hl. m. Prahy, Sbirka grafiky, G 27b).

ve slévárně leží šest neprovrtaných falkonetových hlavní (valckanettlor) a vyzýval krále, aby nařídil puškaři Tomáši Jarošovi, co se s nimi má dělat. Ve slévárně ležela krásná dlouhá švihovka a tři jednoduché a zesílené falkonety, které se roztrhly při zkoušce v roce 1566, stejně jako další falkonet, který ležel v komoře pro železo (zeugeisenkammer). Ve skladišti, kde stály velké hlavní kusy, leželo jedno staré dělo na kamenné koule (steinpüschle). Hoch dále jmenoval, že v ambitu svatojiřského kláštera leží asi deset tisíc knechtských pík (landsknechtische spiess), jejichž železa nebyla již mnoho let čištěna, což vyžaduje nápravu. Také tam byly dobré i špatné hákovnice, hradebnice (mauerhacken), hákovnice a české ručnice (böhmische rölle), ale protože to leželo mnoho let bez údržby, je to vše zrezivělé a zkažené. Poznamenal, že zámečnická dílna byla z kláštera odstraněna a místo toho si tam kovář Jiří (Schmidhammer) postavil dům. Navíc nechali v ambitu jeptišky zazdít jedno velké okno, takže ambit nevětrá a vše tam hníje (jednalo se o okno v kapli sv. Anny směrem k sousednímu soukromému domu).⁵³⁾ Hochovi také vadilo, že tři bašty patřící ke zbrojnici jsou poškozeny a zbrojmistr tam 13 let nebyl. Cenné jsou také Hochovy poznámky o dalších prostorech, kde bylo uchováváno střelivo, které se nacházely v Starém královském paláci. Vedle již výše zmíněných prostor v západním křídle byl problém s větráním i u sklepa na sklad koulí v křídle východním pod Starou sněmovnou. Tam při její přestavbě jedním z vnějších pilířů zaslepil stavitel Bonifác (Wohlmüt) jeho jediné ok-

no (ve skutečnosti zde Wohlmüt zaslepil na východní straně přístavěnými pilíři okna dvě, což si později vyžádalo zřízení oken nových). Hochovi také vadilo, že zde uložené koule nejsou spočítány a rozděleny podle velikosti ve speciálních skříních, a navrhuje je přenést do svatojiřského kláštera, pokud by je bylo možné tam dobře uzavřít. Stěžuje si také, že je nedostatek střelného prachu, protože je využíván pro slavnostní střelbu a ohňostroje, přičemž konkrétně jmenuje zásilku do Vídně a vévodovi Mořicovi. Jeho následná zpráva k mletí prachu ve Staré královské oboře již byla zmíněna výše. V dalším bodě své obžaloby Hoch popisuje příběh šesti falkonetů, zdobené

znakem Hradce Králové, které byly dovezeny na Pražský hrad po stavovském povstání. Polní zbrojmistr Praitengrosser je vzal sebou do markrabské války, odkud se vrátily čtyři v roce 1559, a to krásný sedmiliberní falkon s pflugovským znakem na hlavní, dva dvouliberní falkony se znakem Hradce Králové a další dvouliberní falkonet se znakem Vřesovců. Hochovi ale vadilo, že onen krásný dlouhý falkon společně s jedním z Hradce Králové si na arciknížeti Ferdinandovi vyprosil nejvyšší hofmistr František hrabě z Thurnu, který si je v roce 1553 odvezl na své panství v Lipnici. A stejně ho popouzel i to, že Thurn dostal v roce 1565 z hradní zbrojnice šest nových a největších kartounů, včetně jedné dlouhé falkonové hlavně, která byla po mnoho let ve zbrojnici chována „jako klenot“. Nakonec Hoch vyzýval k opravě na začátku zmíněných 48 děl a doporučoval, aby si hradní kovář Wolf Scheffpeunter dojel do železářny ve Štýrském Hradci a vybral si tam asi 300 centů vhodného železa. Psal také, že před mnoha lety byla „na staré spálené zdi“ vystavěna kolářská dílna, kde pracoval mistr Jan Mühlpacher až do své náhlé smrti 14. února 1564. Poté byla dílna, která hrozila zřícením, zbořena, proto je podle Hocha potřeba vystavět novou a najmout nového koláře. Tesařská dílna je naproti tomu v ambitu svatojiřského kostela, kde je i (asi jiná) kovářská dílna. Tu Hoch odlišoval od zámečnické dílny, která byla – jak psal již výše – v klášteře zrušena a místo které dovolila abatýše postavit dům se zámečnickou dílnou mistrovi Jiřímu Schmidhammerovi. Vedle něho pracoval ve zbrojnici již 21 let kovářský mistr Wolf Scheffeuntner a tesařský mistr Merta Haschka.

Hochovy stížnosti došly u císaře Maxmiliána sluchu. V nedatované zprávě ustanovené komise k vyšetření všech stížností se doporučovalo děla zatím přikrýt prkny, šest falkonetových hlavní a několik špatných kusů, které leží ve slévárně přelit, stejně jako vadná knechtská kopí, najmout zámečnicka a platněře a opravit bašty. Dále udělat okno do sklepa, kde je sanytr (tj. ve Starém královském paláci) a hrabě z Thurnu měl vysvětlit, jak získal jmenovaná děla. Zároveň byl vyžádán rozpočet na stavbu hrážděné

wardten[?], hüelczernen verfaulden, zeugstadln, vermorst und verfaullet ist worden. Und solchs zu wenden, zeugarbaitter, der man wennig im zeughauß hat, an zulegen zu zuerichten lassen. Und wer erstlichen vor allen dingen das nöttigste, ein zeughauß, darinen das zeugerichte würde verwarret. Und zur not also widerumb gefunden würde, aufjerpauen liße, daraus wie delerley[?] uncosten wurde ersparret, sonst alles was gewonnen mag werden, von lohn scheüben, lohn nagln und andern, wirdt wegentfrembdt, etc. dan die zeugstädl seindt verfaullet und zerrissen, stehen offen, taiglichen die vorleg schlösser werden darvon mit sambt den nárben weg gebrochen, vilmall beschicht, derwegen so weiß ichs armer zeugdiener nicht zuverhüetten.“

53) M. Vilímková, Stavebně historický průzkum Pražského hradu. Jiříský klášter. I. koncept. Praha 1970 (nepublikovaný strojopis), s. 27.

PŘÍLOHY

Příloha 1: Nedatovaný inventář zbroje na Pražském hradě, sepsaný asi roku 1547 zbrojmistrem Kryštofem ze Schneperku¹⁾

NA Praha, ML, 1546–1547, kart. 2, nefol.

...

Erslich ein grose scharfmäczen, so vorhin in E. Mt: schlos gewest, scheust ein khugl wigt 85 phund eisen der stand verhanden 100, sollen sein 200, manglt 100. Id est 100.

Mer ain scharfmeczen, so vorhin in der Allten Stat Prag gewesen ist. Scheust 78 phund eisen, der ist keine verhanden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ain quarttaunen, so auch in der Allten Stat gewesen. Scheust 85 phund eisen, der ist keine verhanden, sollen sein 200. Id est 200.

Zwo wittenbergisch quarttaunen, so vorhin des allten geweesnen curfürsten gewesen sein. Scheust jede 8 phund eisen, der seind 86 p. kugl verhanden, get ab 314 kugl. Id est 314.

Mer ain quarttaunen, helt 73 phund ir kugl, dieses stuckh hat genüegsamb khugl, nemblich 200. Id est 200.

Mer ein quarttaunen, so des bemelten gewesnen curfürsten ist. Scheust 72 phund eisen, hat kain khugl, sollen sein 200 khugl. Id est 200

Mer ain wittenbergische quarttaunen, scheust 85 phund eisen, seind 100 verhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein quarttaun, scheust 55 phund eisen, der ist keine verhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein wittenbergische quarttaunen, scheust auch 55 phund eisen, der ist khain kugl verhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein quarttaunen, scheust 50 phund eisen, der ist verhanden nemblichen 300. Id est 300.

Mer ein quarttaunen, scheust 48 phund eisen, der ist kheine vorhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein quarttaun, scheust ein khugl, di helt 43 eisen, der ist khaine vorhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein singerin, helt 45 phund eisen, ist kaine khugl verhanden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ain singerin, scheust 44 phund eisen, ist zu solchem stuckh genuegsamb vorhannden. Nemblich 200 kugl. Id est 200.

Mer ein singerin, scheust 40 phund eisen, der sind 17 kugl verhannden, geet ab 30. Id est 30.

Mer acht neue singerin, so maister Thoman Jarusch E: Mt: puchsengeisser alhie gegosen hat. Scheust jede ein khugl di helt 28 phund eisen, seind mer als 12 kugl verhannden. Get ab nemblichen 1600 khugl. Id est 1600.

Dergleichen wird bemelter Thoman Jarusch puchsengeisser alhie mer vier neue singerin giessen. Wie di anderen in ainem sochen fürmb. Scheust jede wie vorgemelte 28 phund eisen, sollen sein 800 khugl. Id est 800.

Mer ein singerin, scheust 23 phund eisen. Ist kaine vorhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein singerin, scheust 20 phund eisen. Der sein vorhannden 160, get ab 84. Id est 84.

Mer ein notschlangen, scheust 23 phund eisen, der ist kaine vorhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein notschlanngen, scheust ein kugl zu 19 phund, der ist auch khaine vorhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein notschlanngen, scheust 17 phund eisen, der ist vorhanden, namblichen 300. Id est 300.

Mer ain schlangen, scheust 20 phund eisen, seind vorhannden 11 phund geen ab 84 kugln. Id est 80.

Mer ein schlanngen zu 20 phund, helt ir [?] kugl, der seind verhanden 200. Id est 200.

Mer ein schlanngen zu 18 phund, der ist vorhannden 300 khugl. Id est 300.

Ain quarttterschlanngen, scheust 13 phund eisen. Ist keine vorhannden, sollen 200 sein. Id est 200.

Mer ein quarttterschlangen zu 9 phund eisen, der ist kaine vorhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein halbe schlangen, scheust 12 phund eisen, der ist 100 vorhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer 3 halbeschlanngen, scheust jede 9 phund, der ist khain kugl verhannden, sollen sein 900. Id est 900.

Mer ein camerpuschen, scheust 9 phund eisen. Ist khain kugl verhannden, sollen sein 200. Id est 200.

Mer ein stainpuchsen, scheust 80 phund stain. Ist khaine vorhannden, geet ab 300 stainkugl. Id est 300.

Mer ein steinpuchsen, scheust 35 phund stein. Geen ab 300 stainen khugln. Id est 300.

Mer 3 stainpuchsen, di erst 19 phund, di annderen 17 phund, di drit 12 phund geet ab 900 stainkugln. Id est 900.

Mer zwey falkhenetl, scheust jedes 5 phund eisen. Ist khein kugl vorhannden, geet ab 400 khugln. Id est 400.

Mer neun falkhenetl, scheust jedes 2½ phund eisen. Der seind vorhannden 1500 kugln, geet ab 300. Id est 300.

Mer siben clain falkhenetl, scheust jedes 2 phund. Der sind vorhannden 2200. Id est 2200.

Mer sibenzehen falkhenetl in gefessen und zwei auf pogkhen [?], scheust jedes anderhalb phund eisen. Der seind vorhannden 3200 kugln, geet ab 200. Id est 200.

Mer drey valkhennetl, scheust jedes 2 phund der seind 600 khugln vorhannden. Id est 600.

Mer zwey scharffentindl, scheust jedes 2 phund eisen, der seind vorhannden zu solchen zweyen scharffentindl 500 khugln. Id est 500.

Mer zwey scharffentindl, scheust jedes 2½ phund eisen, seind zu solchen scharffentindln khugln genuegsambt vorhannden, nemblichen 400. Id est 400.

fol. 4v

Mer vierundreissig scharffentindl, scheust jedes ein halb phund eisen, der seind zu solchen scharffentindln genuegsamb khugln verhanden, nemblichen 3024 khugln. Id est 3024.

Summa der kugln klain und groß durcheinander seind auf E. Khu. Mt: schlos Prag vorhannden 13712. Id est 13712.

Summa der kugln, groß und klein, so bemelten weren zumachen in das zeughauß, namblichen 9300. Id est 9300.

1) Regest in: František Roubík, *Regesta fondy militare Archivu ministerstva vnitra v Praze I: 1527–1598*, Praha 1937, s. 57–59.

Příloha 2: Inventář zbrojnic Pražského hradu, 23. března 1550

NA Praha, ČDKM IV P, kart. 187

fol. 917r

Geschitz und munition aufm schloß Praag auch der steur und piergelt einnehmungin.
Behaimb.
1550

No: 218

[...]

fol. 920r

Stat und inventarii alles geschutz und munition auf dem küniglichen schloß Prag, so auf der römischen ku. Mt. etc unnsers allernedigisten herrn bevelh, durch die gestrenngen und ernvesten herrn Ulrichen Dubansky auf Libschicz hauptman gemelts schloß Prag, hern Hannsen Spiegl, hochgedachter ku. Mt: rat und renntmaister im kunigreich Behaim, Cristoffen Schneperg, Irer Mt. zeugmaister und Hannsen Griennpekhzen zeugwart auf abbemelten sloß Prag, in disen gegenwurtigen funfzigisten jar inventiert und beschriben worden. Wie hernach volgt.

Erstlich im zeughaus bey der gießhütten

Ain scharffmecz, so vorhin in dem sloß gewest, in irem beschlagnen gefaß auf beschlagnen rädern on khugl truhen, ladchaufl, und seczkholben, scheust 82 phund eisen.

Item ain scharfmecz, so der alten stat Prag geweest in irem beschlagnem gefaß auf rädern

fol. 920v

Auch one khugl truhen, lad schaufl unnd setz kholben, scheust 78 phund eisen... 1

Item ain quartaun, so vorhin im sloß gewest, auf rädern in irem beschlagnen gefaß on kugl truhen, secz kolben und ladschaufl, scheust 85 phund eisen... 1

Item zwo wittenbergerisch quartaun auf redern in irem beschlagnen gefaßen, scheust 80 phund eisen... 2

Item ain quartaun in irem beschlagnen gefaß auf rädern, scheust 73 phund eisen... 1

Item ain wittenbergisch quartaun auf rädern in irem beschlagnen gefaß, scheust 65 phund eisen... 1

Item ain quartaun auf radern in irem beschlagnen gefaß, scheust 55 p. eisen... 1

Item ain quartaun, so des gewesnen curfursten gewest, auf rädern in iren beschlagnen gefaß, scheust 55 phund eisen... 1

fol. 921r

Mer ain quartaun, so bemelts churfürsten gewesten auf rädern in irem beschlagnen gefaß, scheust 48 phund eisen... 1

Item ain singerin auf rädern in irem beschlagnen gefaß, scheust 52 phund eisen... 1

Item ain singerin auf rädern in irem beschlagnen gefaß, 45 phund eisen... 1

Item ain singerin auf rädern in irem beslagnen gefaß, scheust 40 phund eisen... 1

Item vier neu singerin auf beschlagnen rädern, jeder in irem beschlagnen gefaß, scheust aine 27 phund eisen... 4

Item ain singerin auf rädern in irem beschlagnem gefaß, scheust 20 phund eisen... 1

Item ain schlangen auf rodern in irem beslagnem gefaß, scheust 20 phund eisen... 1

Item ain schlangen auf rädern in irem beslagnem gefaß, scheust 18 phund eisen... 1

Item ain grose stainpuchsten auf rodern in irem beschlagnem gefaß, scheust 80 phund sein... 1

fol. 921v

Im zeughaus bey des gewesnen techantshaus

Ain quartaun auf beschlagnen rodern in irem beslagnen gefaß, scheust 72 phund eisen... 1

Item ain klaine quartaun auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust 50 phund eisen... 1

Item ain quartaun auf rädern in irem beslagnen gefaß, scheust 43 phund eisen... 1

Item ain singerin in irem beschlagnen gefaß scheust 45 phund eisen... 1

Item ain singerin auf rädern in irem beschlagnen gefaß, scheust 23 phund eisen... 1

Item zwo dorntreuerin auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust jede 21 phund eisen... 2

Item ain notchlanng auf rädern in irem beschlagnen gefaßen, scheust 23 phund eisen... 1

Item ain notchlangen auf rädern in irem beschlagnen gefaß, scheust 19 phund eisen... 1

fol. 922r

Item ain notslanngen auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust 17 phund eisen... 1

Item ain quartierschlangen auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust 13 phund eisen... 1

Mer ain quartierschlanngen auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust 9 phund eisen... 1

Item ain halbe schlangen auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust 12 phund eisen... 1

Item drey halbe schlangen auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust jede 9 phund eisen... 3

Item ain camerpuchsen auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust 9 phund eisen... 1

Item drey falkhanen auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust jede 5 phund eisen... 3

Item ain stainpuchsten auf rädern in irem geschlagnen gefaß, scheust 35 phund stein... 1

Item ain stainpuchsten auf rodern in irem beschlagnen gefaß, scheust 20 phund stein... 1

Item ain eisener möser auf rodern in sein beschlagnen gefaß... 1

fol. 922v

Im zeughaus bey der schuell

Drey beschlagne stainpuchsten auf rōdern in irem beschlagnen gefaßen, die erst scheust 19 phund, die ander 17 phund und die drit 12 phund stain... 3

Item zway falkhanetl auf rodern in irem beslagnen gefaßen, scheust jedes 5 phund eisen... 2

Item zway falkhanetl auf rodern in irem beslagnen gefaßen, scheust jedes 4 phund eisen... 2

Item neun falkhanetln auf rodern in irem beslagnen gefaßen, scheust jedes 3½ phund eisen... 9

Item drey falkhanetl auf rodern in irem beschlagnen gefaßen, scheust jedes 3 phund eisen... 3

Item neun falkhanetln auf rodern in iren beschlagnen gefaßen, scheust jedes 2½ p. eisen... 9

Item siben falkhanetln auf rodern jedes in sein beslagnen gefäß, scheust jedes 2 phund eisen... 7

Item sibenzehnen falkhanetln in irem beslagnen gefaßen scheust, jedes 1½ phund eisen... 17

fol. 923r

Item zway falkhanetln auf pokhen, scheust jedes 1½ eisen... 2

Item drey falkhanetln auf rodern in irem beslagnen gefaßen, scheust jedes 1 phund eisen... 3

Item vierzehen ledige ungefasste falkhanetln... 14

Item drey eisene ledige ungefasste falkhanetln... 3

Item zway scharffentindl auf rodern in ainen beschlagnen gefaß beyainander, scheust jedes zway phund eisen... 2

Item zway scharffentindl auf rodern in irem beschlagnen gefassen, scheust jedes 1½ phund eiser... 2

Item neun scharffentindle auf rodern in irem beslagnen gefaßen, scheust jedes 1 phund eisen... 9

Item vierunddreissig scharffentindle auf rodern in irem beschlagnen gefaßen, scheust jedes ½ phund eisen... 34

Item zway ledige ungefasste scharffentindl... 2

Item sibenzwanzig stukhln groß und klain durchainander so zufassen niht tauglich sollen vergossen werden, wogen 110 centen...

fol. 923v

Item neun topplhaggen auf pokhen... 9

Item vor der alten geweißnen camercanzley ligen zwen ungefasste gegoßne und zwen eisene möser

Auf den weern oder polwerch

Erstlich funf falkhanen und zwo halbschlangen auf rodern in irem beschlagnen gefassen... 7 stukh

Item in dem turm, darzu der puchsengieser maister Thoman wonet, zway falkhanetln und ainundzwanzig toplhaggen

Im zueghaus neben der eisencamer

Acht eisene pukhlen in gefaßen auff rodern... 8

Item ain strappoggen mit kurzen strappuchsten hat ainundzwainzig vor

fol. 924r

Item zwen karrn mit kurzen strappuchsen, darauf sein 28 ror

Item ain strappuchsen mit drey rern

Item ain orgl mit dreyen plettern, hat 24 toplhaggen

Item ain orgl mit drey plettern, hat 12 khurz haggen

Item zway eisener stukhln

Item ain khurze eisene stainpuchsten auf ainen pokh

Item ain eisener ungefasster toplhaggen

Auf der harnischcamer uber der lanndstueben

Toplhaggen

Item gueten geschiffter ain tausent zwey hundert neunzig toplhaggen... 1290

Item sechs neu guete gegoßne toplhaggen, so der Alter Steter gewest... 6

Item drey hundert sechsundsibenzig eisene geschifte toplhaggenen... 376

fol. 924v

Item ain hundert achzehen eisene pruglhaggen gefasst und ungefasst... 118

Item ain hundert siebenzehen messene toplhaggen, so zuergiesen sein... 117

Item vier ledige ungeschifte eisene haggen... 4

In der capeln in sant Georg closser im creuczganng

Item gueter geschiffter toplhaggen, sibenzvierzig... 47

Item ainundsechzig lange gelb geschifte handror oder puchsten... 61

Item vier hundert vierzehn handrer mit schwarzer schefftung, so Georg Raiger von Nurmberg durch Hannsen Görl an seiner schuld geschikht hat... 414

Item geschifte klaine maurhaggen, ain hundert vierundneunzig... 194

Item funff hundert funfunddreissig halbhaggen mit weiser und schwarzer schefftung... 535

fol. 925r

Item ain hundert dreyunddreissig neue guet halbhaggen mit feur schlossern... 133

Item zwo lanng camerpuchsen... 2

Item drey hundert ainundsibenzig pulverflaschen... 371

Item drey hundert vierunddreissig zindtflaschlen samb den kuglmödl... 334

Item in diser cappln auf zehen man harnisch mit khragen, sturmhauben und arsnschnien [?]

Item auf funf man harnisch one sturmhauben und armsbschin

Panzer

- Item ganze panzer hembeter zweyundvierzig... 42
- Item ainundfunfzig par guet pannzer erml... 51 par
- Item drey hundert dreyundachzig panzer kragen... 383
- Item ain hundert neunundzwanzig panzer schurcz mit lazen... 129
- Item vierunddreißig schurz one lacz... 34
- Item schwein spies mit hulfftern vierundfunfzig... 54
- Item funfzig neue hallparten... 50
- Item alle helleparten, so worhin ku. Mt. trabanten getragen und alhie gelaßen sein worden, darunder etlichen die spicz abgeprochen sechsunfunfzig... 56

fol. 925v

- Item siben hundert sechzig schanzmiltern... 784

In der pastey hinder dem saall,

- Siben hundert neunundfunfzig behaimisch halbhaggen... 759

Item lannges und khurze durchainander geschiffte handror mit außwendigen feurschlossern... 426

Mer behemische handror mit außwendigen feurschlossen achtundzwanzig... 28

Item dreyundvierzig kurze handpuscheln... 43

Vermekht der kuglen, so in zweyen gewelben gegen der ku. Mt. silber, und in der eisencammer sein Kuglen

Erstlich ain hundert scharffmecz kugln, helt aine 85 phund eisen... 100

Item sechsunachzig quartaun khugln, helt aine achzig phund... 86

Item zwey hundert vierundvierzig quartaun khugln, helt aine 75 phund... 244

Item ain hundert acht khugln quartaun, helt jede 60 phund... 108

fol. 926r

Item halb quartaun khugl, helt aine 50 phund sechs hundert und vier... 604

Item zwey hundert sibenundsechzig singerin khugl, helt aine 44 phund... 267

Item ain hundert sibenzig singerin khugl helt aine... 36 phund... 170

Item dreißig singerin khugl helt ain jede 28 phund... 30

Item ain hundert sechzehnen singern kugl, helt aine 20 phund... 116

Item zwey hundert sechzehnen notschlangen khugl, helt aine 21 phund... 216

Item drey hundert und drey notschlangen khugl, helt aine 16 phund... 303

Mer ain hundert sechzehnen notschlangen khugl, helt aine 16 phund eisen... 116

Item ain hundert neunundzwainzig notschlangen khugl, helt aine 15 phund... 129

Item quartierschlangen khugl, helt aine 13 phund sibenundzwanzig... 27

Item ain hundert dreyzehnen feltschlangen khugl, helt aine 12 phund eisen... 113

fol. 926v

Item ain hundert dreyundfunfzig notschlangen khugl, helt aine 11 phund... 153

Item funf hundert sechzig feltschlangen schrot mit pley ubergoßen, helt aine 11 phund... 560

Item ain hundert dreyzehnen feltschlangen khugl, helt aine 10 phund... 113

Item vierundsechzig falkhanen khugl mit playuberzegen, helt aine 9 phund... 64

Item zway hundert zehen falkhanen khugl, helt aine 8 phund... 210

Item neun hundert sechzig falkhanen khugl, helt aine 7 phund eisen... 960

Item drey hundert dreissig falkhanen khugl, helt aine 6 phund... 230

Item drey hundert funfundvierzig falkhanen khugl, helt aine 4½ phund... 345

Item ain tausent vierhundert sechzig falkhanetl khugl, helt aine 4 phund... 1460

Item siben hundert neunzig falkhanetl khugl, helt aine 3 phund... 790

Item ain tausent funf hundert und achzig falkhanetl khugl, helt aine 2½ phund... 1580

fol. 927r

Item zwey tausent vier hundert falkhanetl khugl, helt aine zway phund... 2400

Item drey tausent zway hundert falkhanetl khugln, helt aine 1½ phund eisen... 3200

Item secht tausent funf hundert falkhanetl khugl, helt aine 1 phund... 6500

Item scharffentindl khugl dreytausent vierundzwanzig, helt aine ½ phund eisen... 3024

Item funf hundert funfundsibenzig eisene schrot klain und groß durchainander... 575

Item dreyundvierzig tausent funf hundert toplhaggen und handrer khugl allerlai durchainander... 43500

Schwebl, saliter und pech in disem gewelb bey der silbercamer,

Ainhundert und siben centen schwebel, id est... 107 centen

Item sechs centen sallitter... 6 centen

Item zehen centen pech oder harz... 10 centen

Item dreyundzwainzig feurkhugl

Item funfundfunfzig holzhagkhen

fol. 927v

Vermerkht das pulver

Erstlich in pulverturn [!] hinder dem closter im undern und obern gewelb ain hundert zwayundneunzig vâßl... id est... 192 vâßl
Item ain vasl mit schwefl

Im turen hinder des herrn von Schwanbergs hauß
Item funfundachtzig vâsl pulver, id est... 85 vâßl

Im turn neben dem zimerman an der langen pruggen
Item neunundachtzig vasl pulver, id est... 89 vâßl
Item funf vasl khörnigkh pulver, id est... 5 vâßl

Item in diesem thurn acht hundert sibenundsechzig puschell groß und klain zindstrikh
Item zwey hundert funfundzwainzig neu wagenstränng
Item vierundzwainzig puschl alt wagen sträng
Item 105 speersayll
Item 34 anhaab sayll
Item 21 puschsel pindstagll

fol. 928r

Vermerkht des harnisch in der harnischcamer ubern sal,
Erstlich ganz küriß mit aller zuegehörung samb ainem roßzeug neunundneunzig, id est... 99
Auf der sietten gegen der kirchen
Item auf ain hundert ainundsibenzig man khnechtisch harnisch mit langen shossen, sturmhauben und armzeug... 171
Item auf dieser seyten zway hundert zwayundneunzig fueßkhnechtisch harnisch mit armzeug und pokhlhauben... 292

Auf der mitlern seitten gegen uber
Item vierzig harnisch mit pokhlhauben, khniepukhln, armzeug und handschuehen... 40
Item ain hundert und ailff geraifft und etlich ungeraifft harnisch... 111
Item auf zwainzig man trabharnisch... 20
Item auf diser seyten ain hundert siben zehen paurnharnisch mit ainer armschin und pokhlhauben... 117

fol. 928v

Auf der dritten seyten gegen der stal zue
Item zway hundert vierundsibenzig paurnharnisch mit zwaiien armschin und pokhlhauben... 274
Item zway hundert vierundsibenzich paurnharnisch mit ainer armschin und pokhlhauben... 274

Item auf den trämen under dem dach
Item achtundzwainzig garaifft harnisch nur hinder und federtail... 28
Item achtundzwainzig geraifft harnisch mit lanngen schossen auch nur hinder und federtail... 28
Item siben hundert achtundfunzig allerlay gemain und paurnharnisch durchainander nur hinder und federtail... 758
Item zwey hundert zwayundfunzig par federtail alte prust... 252
Item neunzig gar alte und post federtail oder prust... 90
Item auf vorbemelter seyten gegen der khirchen zway hundert funf sechzig hemblin auf di alt manier auf ainer pankh ligend... 265

fol. 929r

Item auf diser pankh zway hundert achtundachtzig pokhlhauben... 288
Item ain hundert neunundvierzig par hanndschuech... 19 par
Item vierundneunzig ganze kragen... 94
Item halbkragen vierunddreißig... 34
Item neunzig par khniepukhln... 90
Item auf bemelter seiten gegen der stat zue vierundzwainzig hemblin auf di alt manier... 24
Item zway hundert achtunddraissig pokhlhauben auf diser pankh... 238
Item sibenundachtzig ledige armschin... 87
Item achtundvierzig ledige part... 48
Item sechzig ledige taschln... 60
Item ainunddreissig par thillgen... 31

Vermerkht der langen und ander spieß an etlichen orten
Item auf dem poden in vorbemelten zeughaus bey schuel auf ainem hauften funf hundert

fol. 929v

Funfunddreissig puschl, langer lanzkhnechtlicher geschiffter spies und in jedem puschl per siben spies, thuen die bemelten puschl drey tausent siben hundert funfundvierzig spieß... Id est... 3745
Mer auf ainem haufen drey hundert neununddreissig puschl langer geschiffter spieß und in jeden puschl wie oben per siben spies, thuen zway tausent drey hundert dreyundsibenzig spieß... Id es 2373
Mer ain haufen darinnen sechs hundert und neun puschl in jedem puschl per sieben langer spies, thuen vier tausent zway hundert dreyundsechzig gescheffter spies... Id est 4263
Item ain haufen darinnen ain hundert funfundzwainzig puschl in ainen puschl per siben spies, thuen acht hundert funfundsibenzig geschiffter spies... 875
Item auf dem poden in der eisenkamer sibenhundert gescheffter langer spieß... 700

fol. 930r

Item auf dem poden in dem gemelten zeughaus bey des techantshaus hussarische copy sein ungeschifft ain tausent... 1000

Item ain tausent eisen zu jecztbemelten hußsarischen copy... 1000
 Item alte helloparten poß und guet durchainander sibenundzwainzig... Id est... 27
 Item vierhundert dreyundvierzig paurnspeiß poß und guet durchainander... 443
 Item vierzehen alte speiß mit langen eisen auf di alt manier... 14
 Item ain hundert achtundsechzig behemische eisene flegl, so aus den steten genomen worden sein... 168

Vermekht der wagen und preczen zum geschucz, so in Strohoff in closter steet
 Item zwen beschlagen quartaunen, wagen darauf man quartaunen fuern mag... Id est... 2

fol. 930v

Item drey alte quartaunwagen, so von Wittenberg khumen, darauf man quartaunen uber land fuern mag... 3
 Item zwen beschlagenen praczen, id est... 2
 Item neunzehen praczen, di nicht vast guet sein, id est... 19

Item im zeughaus nebender eisencamer
 Sechsendachzig waag zu den quartaunen wegen und ziegschaitter alt und neu, id est... 86

Vermerkht des zeug und vorrats im der eisencamer
 Erstlich ainundvierzig centen sechsendsechzig phund lauter messing... 41 centen 60 phund
 Item halbkhußl khupffer drey hundert achtundsibenzig cennten... id est... 378 centen
 Item neun centen dreyundneunzig phund zerschmolzen khupffer... id est... 9 centen 93 phund

fol. 931r

Item zweundzwainzig centen pley, id est... 22 centen
 Item klaine messinge stukhle zuvergiessen, wegen acht centner sechsendfunfzig phund... 8 centen 56 phund
 Item messinge phannen [?] zuvergiessen, wegen siben centen vierunddreissig phund... 7 centen 34 phund
 Item ain schnellweg mit irer zuegehorung,
 Item ain große wag mit eisen khetten und zwaian schallen.
 Item im gießhaus ain wag mit eisene khetten und zwaian schalen,
 Item ain wag mit zwo schallen und mit strickhen gehenng.
 Item sechs stuckh messing gewichts mit pley außgefüllt wegen acht cennten... 8 centen
 Item pleien gewicht wegen ain hundert sechszenen phund... 116 phund
 Item zwo khupffere schalln zum pulver wegen

fol. 931v

Item zweu möser zum stossen
 Item zwen pulver möser zuvergiessen und zubauchen einer [?] tauglich wegen ain centen 30 phund... 1 cent 30 phund
 Item ain grosse windten, damit man di stuckh auffhebt,
 Item ain groß par kleben mit sibenzehen scheiben,
 Item drey par mitlere kleben, ain kleben mit acht scheiben,
 Item zwen hulzene kleben,
 Item sechsendzwainzig prazenkhetten klain und groß... Id est 26
 Item vierundvierzig prazennagl,
 Item neun hundert neunundfunfzig lancz khnechtisch speiß eisen... 959
 Item drey hundert angehelmete schaufln... 300
 Item siben hundert sechs und dreissig schaufln one styll... 736

fol. 932r

Item drey hundert zwoundneunzig praitthauen one styell... 392
 Item vier hundert und zehen regihauen... 410
 Item vier hundert vierundzwainzig spicz krampen... 423

In der pulvermull
 Erstlich zwelf möser mit sambt den stössl
 Item zehen centen lindene [?] kholln

fol. 932v

Vermerkht des werchzeugs in den wercksteten zu der artolerey gehorig

...

fol. 933r

In der schlosser werchstat

...

fol. 934r

...

In der wagner werchstat

...

In der zimerleut werchstat

BELLA, & RARA ARMARIA DI SUA ALTEZZA: DIE RÜSTKAMMERN DER PRAGER BURG IN DER ZEIT FERDINANDS VON TIROL

Als Ferdinand II. von Tirol (1529–1595) im Jahre 1567 nach zwei Jahrzehnten seines Wirkens als Statthalter für böhmische Länder aus der Prager Burg nach Ambras bei Innsbruck umzog, führte er 347 Pfund seiner Leibrüstung und -waffen mit. Die sollten zum Kern seiner berühmten, im Schloss Ambras bis zu seinem Tod ausgebauten Sammlung werden, die sich in vier Schlossrüstkammern befindet und a. a. die installierten Rüstungen von berühmten Heeresführer seiner Zeit in der speziellen „Heldenrüstkammer“ enthält. Es ist offenbar, dass die Anfänge seiner berühmten Sammlung sich bereits in Böhmen formiert hatten, detaillierte Belege wurden jedoch noch nicht angesammelt. Der vorliegende Beitrag füllt diese Lücke wenigstens damit, dass er ein Panorama von Rüstkammern und ihrem Inhalt in der Regentschaftsperiode in der Prager Burg (1547–1567) darlegt. Der Erzherzog ist nach zwei Jahrzehnten der Regierung seines Vaters Ferdinand I. (1526–1564) in die Prager Burg angekommen; es gibt aber besonders infolge des großen Brandes 1541, der auch die Burg betraf, sehr seltene Nachrichten von Rüstungen und Rüstkammern der ersten Jahre der Habsburgerregierung. Umso wertvoller ist das in dem vorliegenden Beitrag erstmalig veröffentlichte und analysierte gründliche Inventar aus dem Jahr 1550. Die Waffen und Rüstungen befanden sich damals an mehreren Stellen der Burg. Die Geschütze waren in vier Zeughäusern aufbewahrt, von denen die Mehrheit in Gestalt der zugebauten Holzschuppen war. Eines befand sich im Zwinger nördlich der Vikářská (Vicariats-) G. neben der Gießerei, das andere in der Nordwestecke des III. Burghofs, das dritte in der Vikářská G. (nördlich vom Veitsdom) und das letzte wohl im Ostflügel des alten Königspalastes. In den Dachräumen von drei ersteren Zeughäusern waren die Schaftwaffen gelagert. Weitere Feuerwaffen befanden sich in den Mauertürmen der Burg, sowie in der Marienkapelle des St. Georgsklosters. Auch die Rüstung war an mehreren Orten der Burg aufbewahrt. Eine kleinere Rüstkammer befand sich über der Alten Landtagsstube im Ostflügel des Alten Königspalastes, die größere im Dachraum des Wladislawsaals. Da befanden sich insgesamt 2196 Stück Rüstung an vier Dachraumseiten, an den Dachstuhlbalken gehängt, weitere Teile auf Bänken gelegen. Das Inventar aus dem Jahr 1550 erwähnt allerdings nicht die private Rüstung Erzherzog Ferdinands, der schon seit drei Jahren in der Burg sesshaft war. Für ihre Herstellung, Reparaturen sowie auch Instandhaltung der Rüstung seines Hofes ließ der Erzherzog 1551 die Plattnerwerkstatt bei dem (heute nicht mehr vorhandenen) ersten Burgtor, gegenüber dem Erzbischofspalast, und zwar an Stelle einer älteren Schlösserwerkstatt errichten. In jenem Jahr ist als erzherzoglicher Zeughausverwalter Wolf Kheser belegt. Hans Tirol adaptierte 1555 für den Erzherzog ein älteres Haus beim Weißen Turm, wo zwei private Ferdinands Rüstkammern belegt sind. Die erste ist 1555 erwähnt; sie stand frei (vom Palast getrennt) im Erdgeschoss an der Westseite des Weißen Turmes. Die zweite Rüstkammer ist von Pietro Andrea Matthioli 1558 im Tor am Weißen Turm erwähnt, wohl in seinem zweiten Obergeschoss, und wurde von Matthioli als „schön und rar“ bezeichnet. Ausführlichere Nachrichten von ihrem Inhalt sind leider nicht bekannt. Nach dem Abzug des Erzherzogs nach Ambras adaptierte Bonifatius Wohlmüt die Rüstkammer zum Frauenzimmer. Nach 1567 hatte man Möglichkeiten der Lösung des schlechten Zustands der Burg-Rüstkammern diskutiert, wonach ein großes Zeughaus 1572 beim ersten Burgtor errichtet wurde (an Stelle der ehemaligen erzherzoglichen Plattnerwerkstatt), in das die großen Stücke, und in dessen Holz- oder Fachwerkgeschoss wohl die Rüstung

aus dem Dachraum vom Wladislawsaal transloziert wurden. Weitere Forschungen werden allerdings die Details einzelner Rüstkammern oder Zeughäuser laut Inventar aus dem J. 1550 illustrieren müssen; weitere Quellen zu den privaten Rüstkammern des Erzherzogs müssen aber gesucht werden. Der vorliegende Text bringt mehr komplexe Informationen von Zahl und Funktion zahlreicher Rüstkammern der Prager Burg in jener Zeit sowie zu ihrer Geschichte überhaupt; er möge zum Grund für weitere Forschung werden.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Prag, Burg, Gesamtplan. Kopie aus den 1620er Jahren nach verlorenem Original aus den Jahren 1559/1560 (Florenz, Galerie Uffizi, *Gabinetto di disegni e stampe*, 4521 A).

Abb. 2: Prag, Burg, Vikářská (Vicariats-) G. (APH [Archiv der Prager Burg], SMP 132/8, alle Fotos O. Přibyl, falls nicht anders angeführt).

Abb. 3: Prag, Burg, Alter königlicher Palast, Obergeschoss über der alten Landtagstube (APH, SMP 102/9).

Abb. 4: Prag, Burg, Westteil des III. Burghofs. J. J. Dietzler 1733 (Z. Wirth, *Praha v obraze století*, Praha 1932, Abb. 42).

Abb. 5: Prag, Burg, Neuer Königs- und Kaiserpalast, Umgebung des Weißen Turms, Erdgeschoss. Mitte des 18. Jahrhunderts (APH, SMP, 157 A/2).

Abb. 6: Prag, Burg, Neuer Königs- und Kaiserpalast, Umgebung des Weißen Turms (APH, SMP, 113/1).

Abb. 7: Prag, Burg, Neuer Königs- und Kaiserpalast, Umgebung des Weißen Turms, 1. Stock (APH, SMP, 113/7).

Abb. 8: Prag, Burg, Neuer Königs- und Kaiserpalast, Umgebung des Weißen Turms, 2. Stock (APH, SMP, 111/1).

Abb. 9: Prag, Burg, Neuer Königs- und Kaiserpalast, Querschnitt über den Mittelflügel mit dem Weißen Turm und seiner Umgebung, 1756 (APH, SMP, 113/17).

Abb. 10: Prag, Burg, freigelegtes Sgraffito der Fassade der ehemaligen, an die Westseite des Weißen Turms zugebauten Rüstkammer Ferdinands v. Tirol (APH, Fotosammlung, Best.-Nr. 615, D2173. Foto A. Gubčenský, 1937).

Abb. 11: Prag, Burg, Mittelflügel beim Weißen Turm, 1. Stock, südlicher Teil des Flurs, ehemalige Kunstkammer Rudolfs II. (APH, Fotosammlung, Best.-Nr. 615, D2094, Foto A. Gubčenský, 1937).

Abb. 12: Prag, Burg, Mittelflügel beim Weißen Turm, 1. Stock, südlicher Teil des Flurs, Wanddetail über der Tordurchfahrt (APH, Fotosammlung, Best.-Nr. 615, D2102, Foto A. Gubčenský, 1937).

Abb. 13: Jan Kozel- Michael Peterle v. Annaberg, Panorama von Prag, 1562 (neuzeitliche Reproduktion, 1904, Druck Unie Prag). Detail der Prager Burg (Nationalinstitut für Denkmalpflege, Generaldirektion, Plänesammlung, Best.-Nr. PPOP 994-5-4558).

Abb. 14: Wenzel Hollar, Panorama von Prag, 1649 nach Zeichnung aus d. J. 1636. Detail der Prager Burg (Archiv der Hauptstadt Prag, Graphiksammlung G 27 b).

Abb. 15: Prag, Burg, Zeughaus beim ersten Tor (APH, SMP 122/1).

Abb. 16: Prag, Burg, erstes Burgtor. F. B. Werner, gegen 1750 (Archiv der Hauptstadt Prag, Graphiksammlung G 55).

BEILAGEN

Beilage 1: Nicht datiertes Rüstungsinventar der Prager Burg, wohl 1547 vom Zeughausverwalter Kryštof v. Schneperk zusammengefasst (NA [Nationalarchiv] Prag, ML, 1546–1547, Karton 2, nicht paginiert).

Beilage 2: Inventar der Rüstkammern der Prager Burg aus dem 23. März 1550 (NA Prag, ČDKM IV, Karton 187).

Übersetzung J. Noll